Aflevering 11. Maart 1913.

Gereformeerd Theologisch Tijdschrift

Redactie-adres: Dr T. HOEKSTRA te Kampen.

EZECHIËL'S HERSTELLINGSVISIOEN (CAPP. 40—48).

DOOR

DR. G. CH. AALDERS.

I.

In het boek van Ezechiël zijn, gelijk men algemeen erkent, vee hoofdgroepen van Godsspraken duidelijk te onderscheiden, elke ook tweeërlei richting en tweeërlei periode in de werkamheid van dezen profeet vertegenwoordigen. De eerste omt de Capp. 1—24, dagteekenende van voor de groote kataophe van Jeruzalem, en waarin de toon van bestraffing en dreiging overwegend is. In dien tijd was het de roeping van zechiël het gericht aan te kondigen en daardoor zoo mogelijk ne medeverbannen volksgenooten tot bezinning en verootoediging te brengen. Nadat echter het oordeel gekomen was, de verwoesting van stad en tempel aan alle dwaze volksrwachtingen, gevoed door de vleitaal der valsche profetie, n einde gemaakt had, werd den profeet een andere taak geld. Aan hen bij wie de openbaring van Gods wrekende gechtigheid verbreking des harten had gewerkt had hij nu troost bieden door de prediking van Gods heilsbelofte. De onderng der Theocratie was geene definitieve, er zou nog weder de toekomst eene luisterrijke herstelling van het Godsrijk lgen. Dit is de inhoud van de Capp. 33—48, dagteekenende n na Jeruzalem's verwoesting, en waarin de taal der vertroosg hoofdzaak is. Tusschen deze beide hoofdgroepen in voren de Capp. 25—32, een aantal profetieën tegen de vreemde lken van verschillende dagteekening, een meer op zichzelf

staand gedeelte. Niet onwaarschijnlijk acht ik het gevoelen va[n] ORELLI, dat dit stuk hier zijn plaats gevonden heeft om h[e]t tijdperk van Ezechiël's stilzwijgen, vanaf den dag waarop d[e] belegering begon tot aan den avond eer het bericht der ve[r]woesting kwam (cf. 24 : 27; 33 : 22), aan te duiden en aan [te] vullen. [1])

Elk dezer beide hoofdgroepen van profetieën vindt haar hoo[g]tepunt in een eenigszins meer omvangrijk visioen. In Ez[e]chiël's geheele boek komen drie zulke meer omvangrijke vis[i]oenen voor: Capp. 1—3, Capp. 8—11 en Capp. 40—48. H[et] eerste is zijn roepingsvisioen, dat als zoodanig een meer zel[f]standige plaats bekleedt. De beide andere geven als het wa[re] de saamvatting van heel zijn profetische werkzaamheid in ha[ar] tweeërlei periode en tweeërlei karakter. Capp. 8—11 is h[et] *gerichtsvisioen.* De profeet, in den geest naar Jeruzalem g[e]bracht, is getuige van al de gruwelen die daar bedreve[n] worden, en van het daarover geoefend Goddelijk strafgerich[t], terwijl hij als teekenen van Gods toorn en van Juda's verwe[r]ping de heerlijkheid des Heeren in dezelfde gedaante waar[in] ze hem bij zijne roeping verschenen was uit den tempel en u[it] de stad ziet wegtrekken. Capp. 40—48 is dan het *herste[l]lingsvisioen,* de tegenhanger van Capp. 8—11. Wederom [in] den geest naar het land Israël's gebracht aanschouwt de pr[o]feet in plaats van de verwoeste heiligdommen een nieuwen te[m]pel in eene nieuwe stad, waarin de heerlijkheid des Heeren [in] dezelfde gedaante als te voren opnieuw haar intrek neemt.

Dit visioen van Capp. 40—48 pleegt men gemeenlijk aan [te] duiden als het „tempelvisioen" of het „tempelgezicht". Eve[n]wel ten onrechte. Het is niet uitsluitend en zelfs niet in d[e] voornaamste plaats de tempel waarover dit visioen handelt. [Ik] noem het Ezechiël's *herstellingsvisioen,* omdat het de gehee[le] herstelling van Israël als Gods volk te aanschouwen geeft. Daa[r]

[1]) PRE³, bldz. 705. Men heeft wel beproefd deze Capp. in te deele[n] bij een der andere hoofdgroepen, hetzij als gerichtsprofetieën b[ij] de eerste (HÄVERNICK en KEIL), hetzij als behoorende tot het he[il] voor Israel bij de tweede (HITZIG en BERTHOLET), maar het is da[n] toch een zeer los verband waarin ze tot deze hoofdgroepen staa[n]. Men kan ze eer met SMEND als een „Mittelglied" tusschen de beid[e] hoofdgroepen beschouwen.

e doet het zien de herstelling van drie dingen, welke als ods genadegaven aan Israël dienen om dit als Zijn volk af te onderen van de overige volken, te weten: de *tempel*, de *wet* ı het beloofde *land*. Het oordeel der verwerping dat over raël gekomen was bestond dan ook in het verlies van deze rie dingen. Israël werd beroofd van zijn heiligdom dat door flambouwen van Nebukadnezar's krijgers in brand gestoken as, het werd verstoken van zijne wet, nu het onder het Chalesche juk als eenige wet die van den overheerscher kende en t werd verbannen uit zijn land, om weenend te verkwijnen j Babel's stroomen. De heilsverkondiging voor de onder dat richt verbrijzelde harten belooft daarom de oprichting van n nieuw heiligdom, de uitvaardiging van eene nieuwe wet, ı de hernieuwde verdeeling van de vaderlijke erfenis.

Zooals men ziet, verschijnt hier de bekende profetische verondiging van Israël's toekomstig heil in eene systematische menvatting. In grootschen stijl wordt hier het gebouw der euwe Theocratie opgetrokken, waar andere profetieën zich ellicht meer tot het aanbrengen van afzonderlijke bouwstoffen bben bepaald. Om deze reden behoort Ezechiël's herstelgsvisioen tot de meest beteekenisvolle en merkwaardige stukn uit heel de profetische litteratuur, een oordeel dat bij alle rschil van opvatting zich in de instemming van alle Theolon, van rechts en links, verheugen mag.

De verklaring van dit visioen is exegetisch denkbaar op eeërlei wijze, n.l. *letterlijk* en *symbolisch*.

De letterlijke verklaring vinden we o. a. in nogal curieusen rm in het uitvoerige werk van de Jezuieten HIERONYMUS ADUS en JOHANNES BAPTISTA VILLALPANDUS *In Ezechielem planationes*, III Tomi, Romae 1596—1604. VILLALPANDUS beogt daarin dat de door Ezechiël in zijn visioen aanschouwde mpel identiek was met den tempel van Salomo, waarvan aldus nauwkeurige constructie na zijne verwoesting den profeet rd geopenbaard, opdat de heugenis daarvan voor de Chrisijke kerk zou bewaard blijven (Tom. II bldz. 21 v.v.) Evenl is hij ook niet geheel afkeerig van een symbolische verring. De tempel van Salomo (= de tempel van Ezechiël) eldt de Christelijke kerk af, en dit wordt dan nader aldus

uitgewerkt: de poorten van den tempel duiden aan de verschi lende perioden der kerk, de als bouwmateriaal gebruikte steene wijzen op de onwankelbaarheid der kerk, de plaatsing van de tempel op een hoogen berg verkondigt de hoogheid der ker enz. Tevens ziet hij in dezen visionairen herbouw van de tempel in verband met Amos 9 : 11, 12 en Joh. 2 : 19—22 een profetie van Christus' opstanding.

Verder is de letterlijke verklaring in toepassing op de he stelling van een nationaal Joodsch rijk voorgestaan behalve do nagenoeg alle Joodsche Schriftverklaarders, ook door de chilia tisch-gezinde exegeten onder de Christenen. We noemen hi alleen de namen van J. CHR. K. HOFMANN en C. A. AUBERLE die dan wederom twee groepen onder deze richting typeere De eene groep gevoelt de onmogelijkheid om, met de duidelijk en besliste uitspraken van het N. T. voor zich, inderdaad de wederopbouw van een steenen tempel en de inrichting van ee offercultus naar Oud-Testamentisch model aan te nemen. Daa om bepaalt zij zich tot de toepassing van den letterlijken zi op den wederkeer van het Israëlietische volk in zijn land, o ten aanzien van tempel en wet dien letterlijken zin te verzwa ken. Zoo acht HOFMANN door de aan Ezechiël geschonke openbaring „sicher verbürgt, dass Israel wieder in seinem Lanc seinem Gotte dienen und Jehova wieder in seiner Mitte wohne wird," maar ziet hij den bouw des nieuwen tempels en de ve ordeningen der nieuwe wet aan als teekenen van Israël's gewi zigde verhouding tot God, en die „nur beispielsweise de neuen Zustand der Dinge andeuten." [1]) De andere groep, waa van wij AUBERLEN als tolk laten optreden, ziet wel in dat h niet aangaat zulk eene willekeurige scheiding te maken tussche datgene wat wel stipt letterlijk is op te vatten en datgene w een meer ideëelen zin toelaat, en neemt daarom consequent aa dat in het duizendjarig rijk ook tempel en wet hunne plaa zullen hebben. Deze Oud-Testamentische ceremoniën zullen da hunne „geistlichen Tiefen entfalten," zegt AUBERLEN. „Was z den Zeiten des A. Bundes nur auf aüsserliche Weise, im Buch staben geschah, was in der Kirchenzeit umgekehrt sich in d

---

[1]) *Der Schriftbeweis* II, 1, bldz. 538.

wendige, verborgene Geisteswesen zurückzog, das wird dann uf pneumatische Weise sich auch aüsserlich darstellen und ausestalten." [1])

Eveneens telt de letterlijke verklaring onder hare aanhangers le meer of minder modern-getinte Theologen. De opvattingen jn dan nog weder eenigszins gevarieerd. Onder de ouderen s b.v. EWALD en HITZIG stelde men zich meer op het standunt dat de profeet in dit visioen een beeld ontworpen had n den toekomstigen staat van Israël, zooals hij dien hoopte n zich voorstelde. Maar de nieuweren maken den profeet beaald tot wetgever en beschouwen zijn visioen als voorschrift oor het cultische leven van het herstelde Israël. In verband et de KUENEN-WELLHAUSENsche Pentateuch-hypothese beschouwt en dan Ezechiël's „Verfassungsentwurf" als den overgang sschen de Deuteronomische wetgeving en den Priester-codex. [2]) den allerlaatsten tijd zijn er evenwel sporen die weder op ne kentering wijzen. KRAETZSCHMAP, de nieuwste commentor van Ezechiël, kan althans niet gelooven dat Ezechiël werlijk zou bedoeld en verwacht hebben, dat alles zich juist zoo u verwezenlijken als het in zijn visioen beschreven staat, en ert daarom tot de meer ideale opvatting van HITZIG weer, iens woorden hij met instemming aanhaalt. [3])

De symbolische verklaring, welke in de herstelling van Israël's mpel, wet en erfenis de profetie ziet van geestelijke realiteiten r Nieuwe Bedeeling, is gemeengoed van alle oudere en van Schriftgeloovige nieuwere exegeten. Onder deze nieuweren ent o. a. herinnerd te worden aan de namen van HÄVER-

---

1) *Der Prophet Daniël und die Offenbarung Johannis*, 2e aufl. bldz. 401.

2) Vgl. o. a. MAYBAUM, *Entwickelung des altisraelitischen Priesterums*, bldz. 38 v.v.; SMEND *Religionsgeschichte*², bldz. 307, 313 v.v., en moderne commentaren (SMEND, BERTHOLET, KRAETZSCHMAR). ver de verhouding van Ezechiël tot P zie STEYNIS, *De verhouding n de wetgeving bij Ezechiël tot die in den Pentateuch*, Leiden 1873, HORST, *Leviticus XVII—XXVI und Hezekiel*, Colmar 1881.

3) Comm. op Ezechiël bldz. 262. HITZIG zegt: „Er zeichnet die ukunft so, wie er, dass sie sich gestalte, wünschen muss, wie sie irklich sich am schönsten ausnehmen würde. Blieb hinter dem lde die Wirklichkeit zurück, so ist die Idee mangelhaft realisirt; er der Fehler liegt an der Wirklichkeit, nicht an der Idee, und Ez. für denselben nicht verantwortlich", comm. op Ezechiël, bldz. 304.

NICK, KLIEFOTH, HENGSTENBERG, KEIL en ORELLI. Ook hier vindt men tusschen de verschillende exegeten nog weer allerlei verschil, vooral in de meer gedetailleerde uitwerking dezer opvatting. Maar, zelfs al geven ze, gelijk ORELLI, eene betrekking van dit visioen ook op de herstelling van Israël onder Zerubbabel toe,[1]) ze zijn hierin eenstemmig, dat de eigenlijke zin van dit visioen ligt in eene praedictie van de Nieuwe Bedeeling.

Nu vertoont het visioen eene reeks van trekken welke eene letterlijke verklaring niet toelaten en daarom voor eene symbolische opvatting pleiten. Dit is ook KRAETZSCHMAR niet ontgaan, waarom hij zich losmaakt van de gangbare „realistische" beschouwing. Hij wijst er o. a. op dat Ezechiël er toch niet blind voor kon zijn „dass der von ihm vorgeschriebenen Einteilung des Landes die physikal. Verhältnisse desselben unüberwindliche Schwierigkeiten entgegenstellten?" [2]) Jammer is het dat KRAETZSCHMAR niet gevoelt dat hiermede niet alleen de „realistische", maar ook de meer „ideale" letterlijke opvatting die hij voorstaat vallen moet. Ezechiël kon er toch ook evenmin blind voor zijn, dat zijn „Zukunftsideal", al behoefde hij er zich niet om te bekommeren of het zich „je in seinem vollen Umfange verwirklichen würde oder überhaupt verwirklichen liesse" [3]), zoo het al van te voren als physisch onmogelijk veroordeeld was, niet meer dan dwaze fantasterij verdiende te heeten. Uit een dergelijken trek is het volkomen duidelijk dat reeds Ezechiël zelf — we laten nu nog daar hoe — in zijn visioen een symbool heeft gezien. En dergelijke trekken zijn er vele. Ik laat ze hieronder in een lijstje volgen.

In Cap. 40 : 2 wordt de tempelberg aangeduid als een „zeer hooge berg". Naar de letterlijke verklaring moet dit de Zion zijn, doch deze is juist een betrekkelijk lage berg, weinig meer dan een flinke heuvel, en dan nog niet eens de hoogste van de twee heuvels waarop de stad gelegen was. [4]) Dit wist Ezechiël natuurlijk evengoed als wij; hij kan dus aan deze uitdruk-

---

[1]) *PRE*³, V, 713.

[2]) Comm. op Ezechiël, bldz. 262.

[3]) t. a. p.

[4]) Zie RIEHM 's*Handwörterbuch des Bibl. Altertums*², bldz. 694 v., 1868.

king geene andere dan symbolische beteekenis gehecht hebben, in den zin van Jes. 2 : 2 en Mich. 4 : 1.

De Theophanie, Cap. 43 : 1—4 kan moeilijk anders dan symbolisch verstaan worden. Gesteld al, dat de profeet zelf zou gedacht hebben aan den wederopbouw van een steenen tempel, dan laat het zich toch niet licht aannemen dat hij daarin een wederkeer van 's Heeren heerlijkheid in dien preciesen vorm verwacht heeft.

De gestalte van den „vorst", den *nasi'*, die den voorstanders van de letterlijke verklaring zooveel moeite veroorzaakt, is eveneens een getuigenis tegen die beschouwing. Dat zijne positie bij eene werkelijke „Verfassung" inderdaad vrij onmogelijk zou wezen [1]), moest een man als Ezechiël ook wel inzien. Daarom ligt het voor de hand aan te nemen, dat de *nasi'*, wien hier bij voorkeur priesterlijke functiën worden toegeschreven, eene meer ideale persoonlijkheid moet wezen. Welke, laten wij op het oogenblik daar, evenals de vraag naar zijne identiteit met den Messias.

Het „onbesneden van hart", Cap. 44 : 9, dat hier zelfs aan het „onbesneden van vleesch" voorafgaat, doet niet minder zien, dat de profeet meer aan geestelijke realiteit dan aan cultische vormen heeft gedacht.

Sterk sprekend is ook de toekenning van het priesterschap aan de kinderen van Zadok, Cap. 40 : 46; 44 : 15 v.v. Immers hier is sprake van het gewone priesterschap, niet van het hoogepriesterschap, en dit laatste was reeds door Salomo aan Zadok en zijne nakomelingen gegeven (1 Kon. 2 : 35), zoodat Ezechiël, indien zijne woorden letterlijk te nemen waren, de Zadokieten eer achteruitgezet dan geëerd zou hebben. Bovendien zou Ezechiël zich dan aan eene meer dan onbegrijpelijke vergissing hebben schuldig gemaakt, waar hij hun het priesterschap wil toekennen als belooning voor betoonde trouw aan den God Israël's. Hij wist veel te goed dat de Zadokieten evenmin trouw

---

1) Terecht zegt Volz op dat standpunt: „So fehlt dem König der Zukunft die Existenz-berechtigung, weil das Geschäft; er hat weder im aüsseren Leben der Nation noch im innern etwas zu thun" (*Die vorexilische Jahweprophetie und der Messias*, bldz. 84, 85). Smend vindt hem „fast leblos" (Comm. bldz. 313). Zie ook Cornill. *Prophetimus* [7], bldz. 122 v.

gebleven waren als de andere priesters. In al de strafredenen der profeten tegen de priesters, ook in die van Ezechiël, wordt de geheele priesterstand zonder onderscheid veroordeeld. Ook 2 Kron. 36 : 14, waar alle oversten der priesteren in staat van beschuldiging worden gesteld. Om deze redenen kan Ezechiël onmogelijk aan de lijfelijke nakomelingen van Zadok hebben gedacht, maar moet ook hier een symbolische zin aangenomen worden.

Over de verdeeling des lands, welke ook Kraetzschmar aanvoert, sprak ik boven reeds. Trouwens niet alleen de geographische gesteldheid des lands bewijst de onmogelijkheid der doorvoering van zulk eene verdeeling, maar de geheele opzet toont dat aan een letterlijke toepassing niet te denken is. Met historisch geworden toestanden en rechten wordt geen rekening gehouden: het over-Jordaansche, waarvan het bezit nog wel tot Mozes zelf kon worden herleid, telt niet meer mee, op de plaats waar het voormalig stamgebied lag wordt gansch geen acht geslagen, het van het bezit der stammen afgezonderde middengedeelte is onevenredig groot (ongeveer $1/_5$ van het geheel), de verhouding tusschen de verschillende stukken is over het geheel zeer irrationeel (b.v. elke stam krijgt een gelijk deel, zonder te letten op hunne zeer verschillende grootte), en, wat wel het meest opvallend is, de stad komt op deze wijze wel zoo dicht mogelijk in de nabijheid van het oude Jeruzalem te liggen, maar niet op de plaats zelf. Indien iets tegen de letterlijke opvatting pleit dan is het dit. De profeet denkt niet aan een wederopbouw van de verwoeste stad, en dus ook niet van den verbranden tempel, maar aan geheel andere dingen die in de door hem gebezigde vormen van Israël's religieus en staatkundig leven worden gesymboliseerd.

Eindelijk is een onoverkomelijk struikelblok voor de letterlijke verklaring de tempelbron, welker water de Doode Zee gezond maakt en van leven vervult, Cap. 47 : 1—12. Wel trachten de voorstanders dezer verklaring haar te handhaven door aan te nemen dat hier iets van het oude Semietische volksgeloof aan de wonderdoende kracht van het water om den hoek komt gluren; maar het zal hun toch wel moeilijk vallen aan te wijzen waarom dan de groote profeet-wetgever in zijn „Verfassungs-

entwurf" zulk een eigenaardig staaltje van oud volksgeloof een plaats heeft gegeven.

Hieraan kan nog worden toegevoegd, dat er in de opgegeven *maten* verscheidene zijn, die als voorschriften voor eene letterlijke uitvoering weinig begrijpelijk zijn, doch als symbolisch zeer rationeel kunnen worden verklaard, en daarom met beslistheid op eene symbolische beduidenis wijzen. Reeds op zichzelf wettigt de talrijkheid en nauwkeurigheid der opgegeven maten, *met voorbijgaan van andere bizonderheden die voor de uitvoering van geen geringe beteekenis zouden wezen*, het sterke vermoeden dat Ezechiël's visioen een symbolische beduidenis heeft. Maar bizonder opmerkelijk zijn wel de volgende maatopgaven.

Cap. 40 : 5 wordt de maat van den muur die den voorhof omringt gesteld op één riet in de breedte en één riet in de hoogte. Voor een afscheidingsmuur een zeker zonderlinge verhouding, die kwalijk begrijpelijk is indien daadwerkelijke uitvoering in de bedoeling lag; als symboliek zou evenwel de betrekkelijk bizonder geringe hoogte (± $3^1/_3$ M.) in proportie tot de breedte eene zeer natuurlijke verklaring kunnen vinden. [1])

Cap. 40 : 6 geeft de afmeting van de dorpels der poorten, wederom één riet, de volle breedte dus van den muur. Een onmogelijk reusachtige afmeting voor een dorpel, ruim 3 M.! Ook dit bezwaar zou bij eene symbolische verklaring zeer gemakkelijk kunnen wegvallen. Deze enorme afmeting zou dan zeer goed opzettelijk gekozen kunnen wezen om eene bizondere gedachte tot uiting te brengen.

Cap. 40 : 14 is een crux interpretum. De hier vermelde posten van 60 ellen zijn architectonisch zoo moeilijk te verklaren, dat de uitleggers daarmede verlegen zijn. Om zich uit de verlegenheid te redden heeft men tot conjecturen de toevlucht genomen; eene handelwijze die aan groot bezwaar onderhevig is, daar zij de moeilijkheid niet oplost maar verwijdert. Eerst dan wanneer de overgeleverde tekst op geen enkele wijze een goeden zin kan opleveren is het zoeken van verbetering door

---

[1]) Welke dan de verklaring van deze en de volgende bizonderheden zou kunnen wezen bespreken wij later.

eene conjectuur geoorloofd. En dat is hier allerminst het geval. Aan de letterlijke opvatting legt de afmeting van 60 ellen onoverkomelijke bezwaren in den weg, maar zou dit bij eene symbolische verklaring niet heel anders kunnen worden? [1])

Over het geheel komt mij trouwens de bouw der poorten (of juister gezegd *poorthuizen*, *poortgebouwen*, want het zijn heele, en dan nogal ingewikkelde, bouwwerken) architectonisch vrij irrationeel voor, cf. de beschrijving daarvan, Cap. 40 : 6 v.v. Alleen als symbolische waarden kunnen m. i. de vele details daarvan hunne rechtvaardiging vinden.

Cap. 41 : 5 vermeldt de dikte van den wand van het eigenlijke tempelgebouw, zes ellen, ruim 3 M. Ook deze afmeting is voor reëelen bouw wel wat heel kolossaal, vooral bij eene inwendige ruimte van niet meer dan 20×60 ellen. Als symbolisch gegeven kan zij echter uitnemend op hare waarde worden geschat.

Bovendien ligt er in heel den rijkdom van maten en getallen [2]) eene vingerwijzing voor een symbolisch verstaan van dit visioen, vooral daar het herhaaldelijk dezelfde getallen zijn, die òf op zichzelf òf in hunne veelvouden voorkomen, met name de getallen 3, 4, 6, 7, 10, 12. Wie eenigszins met de Israëlietische getallen-symboliek op de hoogte is, kan hierin niet anders

---

[1]) Een aanknoopingspunt voor de conjecturale tekstverbetering zoekt men in de LXX, waar de 60 ellen teruggebracht zijn tot 20 ellen. Reeds op zichzelf acht ik het niet zonder bedenking, om uit iedere afwijking van den LXX af te leiden dat deze een *anderen* (laat staan een *beteren*) tekst heeft voor zich gehad. Want de LXX is eene *vertaling*, en men moet niet vergeten dat zeer dikwijls als eerste oorzaak voor zulke afwijkingen voor de hand ligt slordigheid der vertalers, of, gelijk in dit geval, het niet recht verstaan van den tekst, zoodat men er maar iets van maakte. Trouwens de accuratesse van de LXX valt in het geheel niet te roemen. Daar komt in het onderhavige geval nog bij, dat, gelijk SMEND volkomen juist opmerkt, de LXX het begin van vs 14 kennelijk heeft gewijzigd naar het begin van vs 15. Zoo oordeelt ook KÜHN, die in *Studien und Kritiken* 1882 een uitvoerige bijdrage geleverd heeft over Ezechiël's tempel, waarin hij, die ook tot de voorstanders van de letterlijke verklaring behoort, slechts met een *non liquet* over vs 14a weet te eindigen (*Ezechiels Gesicht vom Tempel der Vollendungszeit, St. u. Kr.* 1882, bldz. 614 v.v.

[2]) Dat het zeer bizonder de maten en getallen zijn waarop het in Ezechiël's visionairen tempel aankomt, wordt ook in 't licht gesteld door het linnen snoer en het meetriet waarmede de man die den profeet rondleidt, de *angelus interpres*, is toegerust, Cap. 40 : 3.

dan opzet zien. Maar dan ligt toch wel eenigszins de gedachte voor de hand dat het den profeet niet in de eerste plaats er om te doen kan geweest zijn een bouwplan te ontwerpen, maar veelmeer om in grootsche en breed uitgewerkte symboliek beteekenisvolle gedachten mede te deelen.

Nevens deze trekken uit het visioen zelf valt nog te wijzen op eenige andere gegevens, die aan de meening dat de profeet zijn visioen als een symbool heeft beschouwd en bedoeld steun verleenen.

Vooreerst is het een erkend feit dat de profetische visioenen over het geheel een symbolisch karakter dragen. De profeten aanschouwen in hunne visioenen beelden van gebeurtenissen en waarheden, welke zij op die wijze aan het volk hebben aan te kondigen en bekend te maken. Voorbeelden daarvan aan te halen is onnoodig; bij het doorbladeren der profetische litteratuur vindt men die vanzelf in genoegzamen getale. [1]) Maar verder wordt algemeen toegestemd dat het symbolische bij Ezechiël juist een zeer belangrijke rol speelt. Soms wordt hem daarvan een verwijt gemaakt zooals bij Hitzig [2]), bij anderen (ook de nieuweren) heeft hij een billijker beoordeeling gevonden, maar allen stemmen toe dat het gebruik van beelden en allegorieën aan Ezechiël zeer bizonder eigen is. [3]) Ligt het dan a priori niet voor de hand dat het door den profeet zelf uitdrukkelijk als een *visioen* aangekondigde [4]) stuk, Capp. 40—48, zinnebeeldig te verstaan zal zijn?

Ook kan men er met Douglas [5]) de aandacht op vestigen,

---

[1]) Zie hierover EWALD, *Die Propheten des Alten Bundes* I^2 bldz. 35 v.

[2]) In de *Vorbemerkungen* van zijnen commentaar, bldz. XV.

[3]) Men zie slechts, om bij de nieuweren te blijven, Orelli PRE [3] V, 708; en Bertholet in de *Einleitung* van zijnen commentaar, bldz. XXI. Deze beeldspreukigheid geeft aan Ezechiël's profetie een eenigszins raadselachtig karakter. Zij behoort tot de moeilijkste gedeelten van het O. T. Den Joden werd daarom, zoo men weet, (volgens Hieronymus, *praef ad Ezech.*) de lezing van Ezechiël, evenals van het begin van Genesis en van het Hooglied voor de voleinding van het 30ste levensjaar verboden.

[4]) Cap. 40 : 1, 2.

[5]) Rev. George C. M. Douglas van Glasgow schreef in *The Expository Times* vol. IX van 1897/98 een opstel over *Ezekiel's Temple;* men zie aldaar bldz. 365.

dat het zeer zeker denkbaar geweest ware, dat Ezechiël het visioen zou ontvangen hebben met de bedoeling om dezen tempel te doen construeeren, zooals het geval was geweest bij Mozes (cf. Ex. 25 : 9, 40). Daar staat het er echter uitdrukkelijk bij dat de tabernakel moest gemaakt worden naar het voorbeeld dat hem op den berg getoond was. Van eene dergelijke uitlating is hier evenwel niets te vinden: „this is never said, and there is nothing to suggest it”. Een reden te meer, om ten sterkste in twijfel te trekken, dat Ezechiël aan de letterlijke uitvoering van het door hem in visioen aanschouwde en gehoorde zou gedacht hebben.

Niet van gewicht ontbloot is ook het feit dat blijkbaar de wedergekeerde Joodsche ballingen Ezechiël's herstellingsvisioen ook niet als een voorschrift ter uitvoering hebben verstaan. Zij hebben er zich althans noch bij den bouw van den tempel noch bij de inrichting van den cultus en van het staatsleven noch bij de wederinbezitname des lands aan gehouden. Dat zouden ze echter zeker wel gedaan hebben, indien ze er een bevelend voorschrift in hadden gezien. Na de krachtige en luisterrijke rechtvaardiging van de profeten als Ezechiël tegenover de valsche voorspiegelingen hunner tegenstanders, de valsche profeten, zouden de Joden het zeker niet meer hebben gewaagd een uitdrukkelijk profetisch voorschrift zoo volstrekt te negeeren. Het staat dus wel vast dat zij Ezechiël's visioen niet als een letterlijk voorschrift hebben opgevat. En nu is deze opvatting van de Joden wel geen afdoend argument, daar het toch altoos mogelijk bleef dat zij zich in de bedoeling des profeten hadden vergist, — maar nevens andere argumenten legt dit toch zeker ook wel eenig gewicht in de schaal, dat zij die zooveel nader bij den profeet stonden en voor wie zijn woorden in de eerste plaats waren bestemd, aan een op te volgen voorschrift ten eenenmale niet hebben gedacht.

Het vraagstuk van den letterlijken of symbolischen zin houdt echter meer in dan een meeningsverschil over de bedoeling van Ezechiël. Het hangt samen met de groote kwestie van den zin der profetische heilsverkondiging in 't algemeen. En deze kwestie wordt ten slotte voor elk exegeet beslist door zijne principiëele positie tegenover de profetie, en tegenover de H.

Schrift waarvan de profetie een integreerend deel uitmaakt. Dat Ezechiël's visioen in symbolischen vorm weergeeft geestelijke realiteiten der Nieuwe Bedeeling, dat in het algemeen de profetische heilspraedictie ziet op het heil dat God in het Nieuwe Verbond door Zijn Zoon Jezus Christus werkt, is iets dat niet door grammatisch-historische interpretatie geleerd wordt, al behoort elke gezonde, Schriftuurlijke exegese van die grammatisch-historische interpretatie uit te gaan. We hebben dan ook niet meer te doen met de vraag: wat was de bedoeling van Ezechiël?, maar met deze heel andere vraag: wat is de bedoeling Gods, welke Hij uitspreekt in Zijn Woord? Eene bedoeling, die ons door dat Woord zelf wordt duidelijk gemaakt, waar het in zijn tweede deel, het N. T., ons de vervulling toont van de profetische verkondiging die het in zijn eerste deel, het O. T., ons biedt. En nu is het evenzeer onmogelijk, dat iemand in de profetische heilsverkondiging de voorzegging van de zegeningen der Nieuwe Bedeeling erkent, die in de Schrift niet Gods eigen Woord, en in de profetie derhalve ook niet Gods reëele openbaring ziet, als noodzakelijk, dat dit doet, wie de Schrift wel als Gods eigen Woord, en de profetie wel als Gods reëele openbaring aanvaardt. Daarom vlei ik mij niet met de hoop, iemand dergenen die de letterlijke verklaring voor de eenig mogelijke houden door de aangevoerde gronden te zullen overtuigen. [1]) Hier gaat het ten slotte om gelooven of niet-gelooven. En dat geloof kan zoo min door exegetische gronden aangebracht als door zulke gronden geschokt worden.

De symbolische verklaring van Ezech. 40—48 ziet in dit visioen onder vormen aan de Oude Bedeeling ontleend eene praedictie van geestelijke realiteiten der Nieuwe Bedeeling. Doch met deze algemeene stelling is lang niet genoeg gezegd. Wij kunnen niet zeggen tot het rechte verstand dezer profetie te zijn doorgedrongen aleer we althans in hoofdzaak nader weten

---

[1]) Alleen voor chiliastisch-gezinde exegeten, die dezelfde principieele positie innemen tegenover Schrift en profetie, zou de overweging van deze gronden wellicht tot een herzien van hunne meening kunnen nopen. Echter wordt de chiliastisch-letterlijke verklaring, voor zoover mij bekend, tegenwoordig wetenschappelijk niet meer bepleit.

te preciseeren welke geestelijke realiteiten der Nieuwe Bedeedeeling hier worden bedoeld; en het moet ons streven zijn door nauwgezette bestudeering niet alleen van deze profetie zelve, maar ook van de gegevens des N. T., zoover mogelijk door te dringen in het gedetailleerd verstaan van de symbolische taal waarin Gods Woord hier tot ons spreekt. Met opzet druk ik mij aldus voorzichtig uit. Want ik verheel het mij niet, dat we op dit gebied voor vele en reusachtige moeilijkheden komen te staan, en dat het ernstig te betwijfelen staat of we wel ooit den ganschen rijkdom der details van deze verhevene symboliek zullen kunnen bevatten. Het blijkt dan ook wel dat de Schriftgeloovige exegeten, hoezeer één in uitgangspunt, bij de behandeling van deze profetie in de nadere uitwerking der details ten zeerste uiteenloopen, terwijl allerlei meer of minder vernuftige gissing hier dikwijls de plaats van wezenlijk gegronde verklaring moet innemen. Doel van dit artikel is daarom ook niet eene gedetailleerde verklaring van Ezechiël's herstellingsvisioen te leveren (waarvoor buitendien het bestek van een tijdschriftartikel te beperkt zou wezen), doch alleen enkele hoofdlijnen uit te stippelen waarlangs het pogen om deze Goddelijke symboliek te verstaan zich zal hebben te bewegen.

Om te beginnen wensch ik dan eenige meer algemeene opmerkingen te maken.

De eerste is deze, dat men in een dergelijk visioen geen mathematische nauwkeurigheid en strak volgehouden logische consequentie moet verwachten. Men pleegt bij een beeld te spreken van het tertium comparationis, en daarmede dient ook hier rekening te worden gehouden. Anders loopt men bij de verklaring zeker vast.

De tweede is deze, dat in een visioen of beeld, vooral een zoo breed uitgewerkt visioen, de verschillende trekken zoowel in elkander overgaan als ook in meer dan eene beduidenis voorkomen. Ook bij andere profeten is dit meermalen het geval, doch vooral bij Ezechiël is dit verschijnsel opmerkelijk. [1]) Zoo is er veel gediscussieerd over de vraag, of in Capp. 40—48 ge-

---

[1]) Cf. Hitzig, *Vorbemerkungen* op zijn comm. bldz. XV, Smend id. bldz. XXIII.

doeld werd op het historisch proces der Nieuwe Bedeeling of op de voleinding, doch de waarheid is dat beide lijnen hier elkander kruisen. Wat den tempel betreft, deze is te beschouwen als het symbool van de gemeente des N. Verbonds, doch daarnevens komen ook trekken voor die duiden op het gaan van de geloovigen tot den tempel. En zoo is verder ook weer niet alleen de tempel, maar eveneens de priesterschap het symbool van de gemeente des N. Verbonds. Dit uit het oog te verliezen vormt een groote hinderpaal bij de verklaring van dit visioen.

De derde opmerking eindelijk is deze, dat men niet maar willekeurig naar den zin der symbolen kan gaan gissen. Deprofetische symboliek is geen vrij jachtveld voor het spelend vernuft. De symbolische verklaring is aan bepaalde regelen gebonden, en waar men met deze regelen niet tot een resultaat komen kan is het veel juister bij een *non liquet* te blijven staan. Anders zou men inderdaad komen tot een *in*leggen in stee van uitleggen. Grondregel is hier wel, dat de symbolische verklaring rusten moet op het getuigenis der Schrift zelf. Voor zoover de Schrift zelf in het N. T. de Oud-Testamentische symbolen verklaart gaat men volkomen veilig. In de tweede plaats kan men zich bij de symbolische verklaring houden aan de algemeene gegevens der Israëlietische symboliek, zooals deze uit de litteratuur des O. T. te kennen zijn. [1]) Met name geldt dit b.v. voor de symboliek der getallen, die juist voor Ezech. 40-48 van zoo groote beteekenis is. Wij weten dat 3 het getal Gods is, waardoor hetgeen dit getal draagt, in rechtstreeksch rapport wordt gebracht met het Goddelijke Wezen; 4 het getal van den kosmos in zijn ruimtelijke uitbreiding (naar de vier windstreken); 6 zeer waarschijnlijk eveneens het getal van den kosmos naar zijn innerlijke kracht (in verband met de 6 scheppingsdagen); 7 het heilig getal; 10 het getal der afzondering en der volkomenheid, in zijn veelvouden 100 en 1000 nog versterkt; 12 het getal des verbonds, het getal van Israël. [2]) In het nog

---

[1]) Over deze symboliek kan men vergelijken BÄHR, *Symbolik des Mos. Cultus.*

[2]) Over de symbolische beteekenis der getallen aan Ezechiël's tempel zie men UMBREIT, *Praktischer Commentar über den Hesekiel*, bldz. 258 noot i; en KLIEFOTH, *Das Buch Ezechiels* II (*Das*

verder gaan dan deze gegevens moet men uiterst voorzichtig wezen. Er kan eene verklaring worden voorgedragen buiten deze gegevens om die zich vanzelf door haren eenvoud en gepastheid als de juiste aanbeveelt, maar dit zal toch wel een zeldzaam geval wezen. Niet meer te verzekeren dan men op goede gronden verantwoorden kan blijft hier zoo voor als na eisch.

Trachten we nu in hoofdtrekken de symbolische beteekenis van dit belangrijke visioen te bepalen.

Cap. 40 : 1—4 vormt de inleiding.

Opmerking verdient daarin het tijdstip waarop aan Ezechiël deze Godsopenbaring ten deel viel. Het was het 25e jaar der wegvoering van Jojachin, twintig jaar nadat Ezechiël tot profeet geroepen was, en wel „in het begin des jaars, op den tienden der maand", den dag, waarop de voorbereidselen voor het Pascha een aanvang namen. In aansluiting aan den gedenkdag van Israël's *volksgeboorte* aanschouwt hij een visioen van Israël's *wedergeboorte*. Dat was veertien jaar na de verwoesting der stad, veertien jaar na Israël's algeheelen ondergang. Overduidelijk was het gebleken hoe ijdel en dwaas de verwachtingen waren geweest die het volk, gesteund door de valsche profeten, had gekoesterd. Hard, maar afdoende was de les geweest die God zijn volk had geleerd: een goddeloos en ongehoorzaam Juda vindt in tempel en offerceremonie geen schutsweer tegen Gods toorn. Doch, indien Juda wil leeren, dan heeft de Heere ook nog weder een woord van troost. Wat onderging was slechts een uitwendige vorm; maar het wezen der zaak blijft: Gods genadeverbond wordt nimmer vernietigd en Israël's Bondsgod wil zich ten allen tijde een eigen volk bewaren.

De profetie van deze wederherstelling valt dan, naar de drie constitutieve elementen der Theocratie, gelijk we reeds eerder opmerkten, in drie deelen uiteen: van den tempel, van de wet en van het land.

Tempelgesicht Ezechiels), bldz. 361—368; die evenwel èn onderling èn van de door mij aangegeven beduidenis weer eenigermate verschillen.

1e deel: van den tempel, Cap. 40 : 5—43 : 12.

De tempel, gelijk de tabernakel tevoren, was in Israël de plaats waarin tot uitdrukking kwam dat de Heere woonde in het midden van Zijn volk. De tempel was het teeken van de levende gemeenschap tusschen God en Zijne uitverkorenen.

Onder de Nieuwe Bedeeling wordt voor een steenen tempel geen plaats meer gevonden. De gedachte dat God woont te midden van Zijn volk wordt dan gerealiseerd in de kerk van Christus, in welke de Drieëenige God woont door Zijnen H. Geest. De levende gemeenschap tusschen God en Zijne uitverkorenen wordt dan als werkelijkheid, zonder bijkomend teeken, gesmaakt door allen die levende lidmaten van die gemeente zijn.

Daarom wordt in het N. T. deze gemeente de „tempel Gods" genoemd (1 Cor. 3 : 16, 17; 6 : 19; 2 Cor. 6 : 16; Ef. 2 : 21; 1 Petr. 2 : 5). Op grond van deze verklaring der Schrift zelf mag dus wel als vaststaande worden aangenomen, dat de door Ezechiël in zijn visioen aanschouwde tempel de gemeente des N. Verbonds, de kerke van onzen Heere Jezus Christus, symboliseert.

Cap. 40 : 5; Cap. 42 : 15—20: de ommuring van den tempel.

Uit de samenvoeging van deze beide plaatsen blijkt, dat de tempel zich bevond op een ommuurd terrein van 500×500 meetrieten (42 : 20). Daarbinnen was dan de eigenlijke buitenvoorhof-muur (40 : 5), 500×500 ellen, en daarbinnen nog weder de muur van den binnen-voorhof, 100 ellen in 't vierkant. Wat de beteekenis van deze ommuring is wordt 42 : 20 uitdrukkelijk gezegd, n.l. „om onderscheid te maken tusschen het heilige en onheilige." Cf. ook 43 : 12. De afscheiding van het terrein der kerk als een heilig erf tegenover het onheilig erf der wereld is eene gedachte die ook aan het N. T. niet vreemd is, cf. 1 Petr. 2 : 9: „Maar gij zijt een uitverkoren geslacht, een koninklijk priesterdom, een heilig volk, een verkregen volk." Douglas tracht zelfs uit deze heiligheid als een leidend beginsel al de verschillen te verklaren tusschen Ezechiël's visioen en het Mozaïsche heiligdom en cultus. Volgens hem is n.l. de geheele onderscheiding tusschen heilig en minder heilig weggevallen.

Heel het tempelterrein is zoo heilig als het Heilige der Heiligen. Vandaar ook het ontbreken van een hoogepriester, ieder priester was een hoogepriester; eveneens de ontstentenis van ark en Groote Verzoendag, enz. [1]) Hoe aanlokkelijk deze gedachte ook moge zijn juist met het oog op de Kerk des N. Verbonds die in Christus reëel volkomen heilig is, valt het toch moeilijk haar zoo te aanvaarden, omdat uit de beschrijving van het tempelgebouw, Cap. 41 : 1—4, duidelijk is dat hierin de onderscheiding tusschen het Heilige en het Heilige der Heiligen nog wordt gemaakt. [2])

Aan de andere zijde kan het niet zonder symbolische beteekenis zijn, dat de muur van den buitenvoorhof, de afscheidingsmuur van het eigenlijke tempelterrein, naar Cap. 40 : 5 even hoog als breed is. Deze bouwkundige onevenredigheid moet ten doel hebben iets bizonders uit te drukken in verband met de bedoeling en beteekenis van den muur. Opvallend is hier de relatieve laagte van den muur, daar toch als regel de breedte van een muur ettelijke malen door zijne hoogte overtroffen wordt. De afzondering van de kerk als een heilig terrein is niet zóó absoluut, dat er tusschen de kerk en de wereld geen wederkeerig rapport zou mogelijk wezen en ook werkelijk bestaan. De kerk is niet als achter een hoogen muur hermetisch afgesloten, maar oefent invloed op de wereld (cf. Matth. 5 : 14—16); en, uit de wereld genomen en uitverkoren, blijft zij nochthans door tal van oorspronkelijke banden (bloedverwantschap, nationaliteit, enz.) met de wereld saamhangen.

Deze zelfde gedachtenverbinding van de afzondering der gemeente uit de wereld en haar rapport met de wereld heeft de Heere Jezus uitgesproken Joh. 17 : 6—19.

Cap. 40 : 6—37: de poorten van buiten- en binnenvoorhof.

---

[1]) in zijn reeds genoemd art. in *Exp. Times* IX, 365 v.v., 42[illegible] v.v., 468 v.v., 515 v.v.

[2]) DOUGLAS tracht dit bezwaar te ontgaan door te beredeneeren dat in Ezechiël's tempel zich geen voorhangsel bevond tusschen beide; in 41 : 3 is geen sprake van een deur, maar van een „doorway" (R. V.), t. a. p. bldz. 366; maar dit doet het feit der *onderscheiding* niet te niet.

In de verzen 6—27 worden de poorten van den buitenvoorhof beschreven, met eenige nadere mededeelingen omtrent de inrichting van dezen voorhof (vs 17—19) in de verzen 28—37 de poorten van den binnenvoorhof.

Deze poorten, aan beide voorhoven drie in getal (aan de Oost-, Noord-, en Zuidzijde), en aan elkander volkomen gelijkvormig, slechts met dien verstande dat de buitenpoorten van den muur af binnenwaarts en de binnenpoorten van den muur af buitenwaarts gelegen zijn, vormen wel een van de meest merkwaardige onderdeelen van heel Ezechiël's gebouwen-complex. Het zijn zulke samengestelde bouwwerken, dat men veel beter van poorthuizen of poortgebouwen dan van eigenlijke poorten spreken kan, en men vraagt zich tevergeefs af, welke architectonische reden er toch kan geweest zijn voor deze opmerkelijke constructie. Het ligt daarom voor de hand, dat deze constructie bepaald wordt door het symbolisch karakter dezer poorten. Vooral hier is het echter zeer moeilijk deze symboliek met zekerheid te bepalen en hare beteekenis recht te vatten. Eene moeilijkheid die nog verhoogd wordt omdat de grammatische woord-exegese hier aan niet weinige bezwaren onderhevig is, zoodat het niet licht valt zich eene nauwkeurige en juiste voorstelling te vormen van de constructie dezer poortgebouwen zooals de profeet ze in zijn visioen heeft aanschouwd. Ik zal op deze grammatische woord-exegese hier niet ingaan, doch verwijs daarvoor naar de verschillende commentaren, en vooral ook naar KÜHN's eerdergenoemde verhandeling in *Studien und Kritiken.* [1]) Wat de symboliek betreft, spreekt uit de aanwezigheid van poorten op zichzelf reeds in het algemeen de gedachte van afsluiting en ontsluiting. Eenigszins hetzelfde dus als we reeds zagen in den muur zelf. De kerk is eenerzijds afgesloten van de wereld, maar wordt ook anderzijds ontsloten voor de toebrenging van Gods verkorenen uit alle geslacht en taal en volk en natie. De poorten dienen om door te gaan voor allen wier toegang wordt begeerd, maar tegelijk ook om buiten te sluiten alle ongewenschte elementen. Staat nu bij den muur de idee der afsluiting meer op den voorgrond,

---

[1]) *St. und Kr.* 1882, bldz. 605—630.

in de poorten is juist het denkbeeld van het toegaan het mees voor de hand liggend. In bizondere mate wordt dus door de bouw der poorten de toebrenging van Gods uitverkorenen to de kerk gesymboliseerd. Men ziet hier wat ik reeds aanstipte het verschuiven van de symbolische trekken in het visioen. D tempel is de gemeente, maar hier verschuift de beteekenis i dezen zin dat degenen die tot de gemeente worden toegebrach niet logisch-consequent worden beschouwd als de steenen waar uit de tempel wordt samengesteld, maar als personen die zic naar dezen tempel begeven. De verdere detailleering van d symboliek der poorten, die voor een goed deel in de getallen der maten uitgedrukt ligt, zal moeilijk in finesses te geven zijn Slechts op enkele punten die m. i. met genoegzamen grond zij vast te stellen, wil ik de aandacht vestigen. De plaatsing va de poorten naar de vier windstreken (aan de Westzijde ont breken ze, doch dit heeft een bizondere reden, waarover nade zal gehandeld worden), in verband met den grondvorm va het vierkant die aan heel het gebouwencomplex ten grondslag ligt, duidt aan de toebrenging van de uitverkorenen uit all geslachten der aarde. De wijdte van den ingang der poort 10 ellen, vs 11, drukt in dit getal der volkomenheid uit hoe *all* uitverkorenen tot de gemeente van Jezus Christus zullen ver gaderd worden. En de enorme omvang van den dorpel, d volle breedte van den muur, vs 6, schijnt mij te wijzen op he enorme getal van die uitverkorenen, welke tot Gods ware tempel, de levende gemeente van Christus, komen: het is di groote schare die niemand tellen kan (Openb. 7 : 9). Daaren tegen herinnert ons de aanwezigheid der wachtlokalen, vs 7 10, dat ook ongewenschte elementen kunnen worden geweerd velen worden tot Gods kerke van heinde en ver toegebracht maar het zijn alleen de uitverkorenen Gods, die door een waa geloof in Christus worden ingelijfd en alzoo als leden van zij lichaam in de kerk een plaats vinden. Eindelijk noem ik no de 60 el hooge posten, waarvan vs 14 spreekt. Is het zo onredelijk om in deze moeilijk verklaarbare woorden de be schrijving te vinden van hoog oprijzende zuilen of pilaren, di evenals onze kerktorens, naar Boven wijzen?

Cap. 40 : 38—47: de toerichtingen voor den offerdienst.

Belangwekkend voor de symboliek van Ezechiël's visionairen tempel is de aanwezigheid van zekere toerichtingen voor den offerdienst (waarbij we ook thans weder de verschillende kwestiën der grammatische woord-exegese laten rusten). Ook in den nieuwen tempel vormt dus blijkbaar de offerdienst een onmisbaar bestanddeel. Hoe wij ons dezen offerdienst in de gemeente des N. Verbonds te denken hebben wordt ons geleerd door Rom. 12 : 1: „ik bid u dan, broeders, door de ontfermingen Gods dat gij uwe lichamen stelt tot eene levende, heilige en Gode welbehagelijke offerande, welke is uwe redelijke godsdienst". De volkomene toewijding van de gemeente des N. Verbonds aan haren God en Zaligmaker, dat is haar offerdienst, welke zij dagelijks heeft te bedienen.

In verband met deze toerichtingen voor den offerdienst is hier ook sprake van de priesters die dezen offerdienst waarnemen, vs 44—46. Over deze priesters wordt later nader gesproken, Cap. 44 : 10—31, waarbij we daarop terugkomen. Hier slechts dit, dat de N. Testamentische gemeente geene afzonderlijke priesters kent. De geloovigen zelf zijn priesters Gods, zij zijn een heilig, een koninklijk priesterdom (1 Petr. 2 : 5, 9). Wederom zien we hier de verschuivingen in de trekken van het symbolisch visioen: de geloovigen die de tempel zijn, zijn tevens de priesterschap van den tempel. Deze overgang van het eene beeld in het andere is echter zoo weinig ongewoon, dat wij dien ook in 1 Petr. 2 : 5 vinden: „Zoo wordt gij ook zelven, als levende steenen, gebouwd tot een geestelijk huis, tot een heilig priesterdom, om geestelijke offeranden op te offeren, die Gode aangenaam zijn door Jezus Christus."

Van de priester-cellae zal, evenals van de 30 cellae in vs 17, worden gehandeld bij Cap. 42 : 1—14.

Cap. 40 : 48—Cap. 41 : 4: het eigenlijke tempelgebouw.

Het eigenlijke tempelgebouw, dat in engeren zin het symbool is van de gemeente des N. T., bestaat uit drie deelen: *a.* het voorhuis (Cap. 40 : 48, 49), eene voorhal; *b.* het Heilige (Cap.

41 : 1, 2); en *c.* het Heilige der Heiligen. Dit is geheel naar het model van den tempel van Salomo, ook wat de afmetingen betreft, uitgezonderd de breedte van het voorhuis, die bij den tempel van Salomo niet gelijk hier *elf* (LXX: δώδεκα, door de meesten als betere lezing overgenomen), maar *tien* ellen bedraagt (cf. 1 Kon. 6 : 2, 3). We zullen bij deze afwijking niet lang stilstaan, omdat ze van weinig beteekenis schijnt. Het springt in het oog dat Ezechiël's visionaire tempel geheel en al de hernieuwing van Salomo's tempel wil zijn, [1]) om aldus uit te drukken dat de gedachte welke in dien nu verwoesten tempel tot uiting kwam nog eenmaal weder volkomen zou worden gerealiseerd. Het wonen Gods onder Zijn volk, in den verwoesten tempel afgebeeld, zou in de door Ezechiël symbolisch aanschouwde toekomst volle werkelijkheid worden in de gemeente die waarlijk Gods tempel is. De bedoeling om dit rapport te leggen tusschen den visionairen tempel en den tempel van Salomo is ook de oorzaak van de in dezen tempel nog volgehouden scheiding tusschen Heilige en Heilige der Heiligen. Gods wonen te midden van Zijn volk is onder de Nieuwe Bedeeling volkomen, en voor zulk eene scheiding van het Heilige en het Heilige der Heiligen waardoor de onvolmaaktheid der Godsgemeenschap onder de Oude Bedeeling werd uitgedrukt is daar dus eigenlijk geen plaats. Toch weet ook de Nieuwe Bedeeling van een graadverschil in de realiseering der Godsgemeenschap. De realiseering in de strijdende kerk op aarde is nog slechts een kennen ten deele, in den hemel zal de triomfeerende kerk God zien van aangezicht tot aangezicht (1 Cor. 13 : 12). En is de kerk des N. Verbonds de tempel Gods, waarin de Geest des Heeren woont (1 Cor. 3 : 16), in nog voller en heerlijker zin geldt het van het rijk der heerlijkheid: „Ziet de tabernakel Gods is bij de menschen, en Hij zal bij hen wonen, en zij zullen Zijn volk zijn, en God zelf zal bij hen en hun God zijn" (Openb. 21 : 3).

---

[1]) Om deze reden komt het mij ook voor dat de door de meeste exegeten aangenomen ligging van de voorhal, zoodat de afmeting van 20 el als de frontbreedte en de afmeting van 11 el als de diepte wordt beschouwd, juist is; tegenover o. a. Kliefoth en Keil, die de verhouding der afmetingen omgekeerd stellen. Aan den tempel van Salomo was de ligging van de voorhal evenzoo.

AFDOENDE WEERLEGD?

(Naar aanleiding van het artikel in het Geref. Theol. Tijdschrift over de vraag: „Evangelist of missionair dienaar des Woords"?)

DOOR

Ds. K. VAN DIJK te KEBOEMEN. (Java).

II.

Ik heb tot hiertoe mijn *gedachtengang* zoo uitvoerig toegelicht, omdat ik meen, dat op deze wijze duidelijk wordt, dat mijne bedoeling *niet* geweest is eene kerkrechterlijke of dogmatische kwestie op te werpen over het ambt der evangelisten. Ik ben niet begonnen, zooals Dr. Sillevis Smitt onderstelt, met te zeggen: het evangelistenambt is *blijvend*, maar tot die conclusie ben ik van lieverlede gekomen als ik nadacht over vragen, waarvoor onze zendingspraktijk mij plaatste. Duidelijk wordt daarmede ook, dat, als Dr. S. S. zijn hoofdaanval richtte tegen dat éëne punt, hij daarmee niet den grondslag aanviel, waarop mijne afwijkende meening rust, zoodat, indien die aanval gelukt ware, heel mijn betoog omver gelegen zoude hebben. Integendeel zou hij, ook zoo zijn aanval gelukt ware, en zijne argumenten op dat punt inderdaad afdoende bleken, toch slechts den top der pyramide geschonden hebben, en mij hebben genoodzaakt om voor de moeilijkheden, waarvoor ik, nadenkende over de nieuwe „beginselen" onzer zendingsorde, kwam, eene andere oplossing te zoeken. Zoo het bleek, dat onze zendelingen geene evangelisten konden zijn, dan zou ik nog moeten volhouden: maar, herders en leeraars in den zin onzer Belijdenis en K. Orde, zijn ze zeer zeker niet.

Na deze inleiding kan ik de beantwoording van de eigenlijke argumenten van mijn geachten opponent aanzienlijk bekorten. Voor een deel zijn ze reeds ter sprake gekomen. Niettemin wil ik trachten volledig te zijn, daar ik niet van plan ben voorseerst nog weer op de kwestie terug te komen.

Vier punten hebben wij achtereenvolgens te bespreken.

1o. Ik heb beweerd, dat het N. Testamentische ambt van

evangelist een *blijvend* ambt is. Dr. Sillevis Smitt houdt het tegendeel staande, en tracht dit nu te verdedigen met de volgende argumenten, die ik tegelijk aan een ernstig onderzoek onderwerp.

a. „De grondfout van den schrijver (van het artikel: Wie te zenden) ligt hierin, dat hij niet genoegzaam in het oog houdt het geheel exceptioneele karakter van den apostolischen tijd tegenover al de volgende eeuwen.”

Hierbij wijst Dr. S. S. dan ook verder aan, waarin dat exceptioneele karakter van den apostolischen tijd uitkwam. Al zoekt naar mijn oordeel Dr. S. S. het exceptioneele te veel in den kerkstichtenden arbeid der apostelen en evangelisten, ik ben niet van plan dat exceptioneele te betwisten. Ik zou het juist kunnen gebruiken als argument voor mijne stelling, dat het ambt der evangelisten *niet* verschilt van dat der latere zendelingen, in dezer voege: Zeker, van de evangelisten wordt een en ander vermeld, wat niet van een zendeling vermeld kan worden; maar — die verschillen in bijkomstige zaken verklaren zich uit de exceptioneele omstandigheden, waaronder de evangelisten optraden. Zij maken voor het wezen van hun ambt geen verschil. Maar Dr. S. S. heeft voor zijne stelling aan dit argument niets. Hij moet toch bewijzen, dat het N. T. ambt van evangelist *niet* blijvend was. Maar hij zal toch niet willen beweren, dat zulks noodzakelijk volgt uit het feit, dat het in den apostolischen tijd optrad. Want dan moet daaruit even goed volgen, dat het ambt van diaken tijdelijk was, en dat van ouderling, en van herder en leeraar. Die traden immers ook eerst op in dien exceptioneelen tijd?

Me dunkt zoo, als ik geen grooter fout in mijn betoog gemaakt heb, dan dat ik op het exceptioneele van het tijdperk der apostelen niet allen nadruk legde, dan houd ik nog wel tamelijk vasten grond onder de voeten. Overigens, als Dr. S. S. mij zulks als een fout wil aanrekenen, dan heeft de schrijver van: „De organisatie der Christ. Kerk in den apostolischen tijd” ook een voornaam kenmerk van het evangelistenambt overgeslagen, waar hij het extra-ordinaire karakter daarvan in het licht wil stellen. Bij de 3 punten, die hij noemt, had hij als vierde moeten voegen: *ze traden op in de apostolische aera*. Maar de

schrijver was dáár zoo verstandig dit niet te doen, want een oplettend lezer zou terstond hebben opgemerkt: Maar in diezelfden tijd traden toch ook de andere ambten op?

Ook als Dr. S. S. aan dit argument kracht wil bijzetten, door er op te wijzen dat zelfs ik moet toegeven, dat het apostolisch ambt niet meer optreedt na de twaalven, dan komt hij daarmee niets verder. Want het ambt der apostelen was wel inderdaad buitengewoon, maar *niet* omdat het in *dien* tijd optrad. Het buitengewone lag in de extra *taak*, nl. om aan de kerk over te leveren, wat *zij* van Christus persoonlijk ontvangen hadden. Die *speciale* taak brachten de apostelen ten einde; daarom werden ze als zoodanig niet vervangen. Maar zulk eene speciale taak hadden de evangelisten niet, gelijk hieronder nader blijken zal.

b. Dr. S. S. beweert, dat de evangelisten geen oogenblik los te denken zijn van de apostelen. Zij zijn als hun hand en hun voet. Zonder de apostelen waren ze er niet geweest, en ze hadden nooit kunnen doen, wat ze gedaan hebben zonder opdracht van, en verantwoording aan, en arbeiden in gemeenschap met de apostelen, zoodat hunne continueering ook die van de apostelen postuleert.

Het komt mij voor, dat dit argument van Dr. S. S. inderdaad hout zou snijden, indien hij het waar kon maken. Ook kan ik niet ontkennen, dat het op het eerste gezicht wel den indruk maakt van juist te zijn.

Als het waar is, dat de arbeid, waarin de evangelisten de helpers der apostelen waren, een gansch bijzondere, voor geene voortzetting vatbare arbeid geweest is, dan is daarmee het bewijs geleverd, dat het ambt der evangelisten ook niet kon voortbestaan.

Maar ik moet zulks ontkennen, en — op goede gronden. Men oordeele slechts hetgeen ik zeg.

De fout van Dr. Sillevis Smitt is dat hij niet duidelijk onderscheidt wat in het ambt der apostelen het bijzondere, voor geen voortzetting vatbare, en wat daarin het gewone, door verschillende andere ambtsdragers overgenomen en voortgezette gedeelte was.

De apostelen hadden ééne groote taak. Zij moesten Christus vervangen en opvolgen in al hetgeen er van Zijn werk op aarde

nog te doen overbleef. Dit bestond hierin, dat zij 1o. Wat ze van Christus ontvangen hadden aan de gemeente moesten overleveren, en 2o. dat ze die gemeente moesten vergaderen door prediking en doop en haar verder nog moesten bouwen en volmaken, door haar te onderwijzen uit het Woord, „leerende hen onderhouden alles wat Ik u geboden heb”. In die dubbele taak der apostelen ligt *alles* opgesloten, wat nog te doen overbleef voor de volkomene *voltooiing* van het gebouw van Christus' Kerk op aarde.

Het gaat dus niet aan om te zeggen, dat de apostelen alleen tot taak hadden om de fundamenten der Kerk te leggen, gelijk Dr. Sillevis Smitt in navolging van Calvijn schijnt te willen beweren. Want zij ontvingen de opdracht om heen te gaan *in de geheele wereld*; zij moesten *de volken* maken tot 's Heeren discipelen door ze te doopen in den Naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes. En daarmee was hun taak niet afgeloopen; ze moesten die gedoopten ook nog onderwijzen, leerende hen onderhouden alles, wat Christus hun geboden had. De opdracht, die de Heere hun geeft, is dus volstrekt niet beperkt tot het stichten van sommige gemeenten, die de grondsteenen zullen zijn, welke zij in den bodem der volkerenwereld laten zinken, opdat in latere eeuwen de gemeente daarop zal worden opgericht. Neen, men kan zulks wel in den tekst trachten in te leggen, maar in Matth. 28 : 19 *staat* dat niet. Jezus heeft niet gezegd: „Gaat heen *zoover gij kunt*, sticht *de eerste gemeenten*, en legt zoo den grond voor den arbeid van andere ambtsdragers, die na u komen zullen.” Zij kregen eenvoudig opdracht tot al het werk in zijn vollen omvang.

Wij komen daarmee oogenschijnlijk voor eene groote moeilijkheid te staan, nl. deze, dat de apostelen geplaatst werden voor eene taak die *veel* te groot was voor hunne krachten, en die onmogelijk te volbrengen was in hunnen tijd. De oplossing dezer moeilijkheid hebben Calvijn en andere uitleggers van zijn tijd daarin gezocht, dat zij de taak der apostelen willekeurig beperkten tot — den grondleggenden arbeid van hunnen tijd; en voorts daarin, dat ze den apostelen voor dien grondleggenden arbeid helpers toevoegden in de evangelisten van dien tijd. Ze vonden, dat de taak zoo beperkt genoeg en de voor die taak

beschikbare krachten toereikend waren om daarmee klaar te komen in de eeuw der apostelen. Ja ze gingen zelfs zoo ver, dat ze met beroep op Gods Woord en op de feiten der wereldgeschiedenis trachten te bewijzen, dat die taak der apostelen voleindigd was. Zei de apostel zelf niet in Rom. 10 : 18: „Maar ik zeg, hebben zij het niet gehoord? Ja toch, hun geluid is over *de geheele aarde* uitgegaan, en hunne woorden tot de einden der wereld?"

Nu vraag ik aan Dr. Sillevis Smitt: Durft U die exegese van Calvijn en andere Hervormers voor Uwe rekening nemen? Gelooft U ook, dat de apostelen en evangelisten het evangelie al gepredikt hebben in de geheele wereld; en dat de taak, in het zendingsbevel hun opgedragen, ook door hen volbracht is? Mij dunkt, dat mag ik niet van U veronderstellen. Maar dan moet U ook niet vervallen in de fout der Hervormers, die de taak der apostelen beperkten tot het stichten *der eerste gemeenten*, alsof *daarin* hun arbeid bestond tot het leggen van het fondament voor de kerk van alle eeuwen. Men moet onderscheiden tusschen tweeërlei grondleggenden arbeid: 1o. Het leggen van het fundament voor de kerk van alle landen en alle tijden; 2o. Het leggen van den grondslag van de afzonderlijke gemeenten in verschillende plaatsen. Het leggen van het fundament in dien eersten zin behoorde tot de speciale taak van het apostelschap. In dien zin hebben *zij*, en geene anderen na hen, den grond gelegd voor de kerk van Amsterdam en Keboemen, zoowel als voor die van Rome en Corinthe. Want *de geheele kerk* is gebouwd op het fundament der apostelen en profeten, waarvan Jezus Christus is de uiterste hoeksteen. Dat fundament vormen de apostelen en profeten samen, en niemand buiten hen. Daar vallen de evangelisten als zoodanig buiten. Neemt men den grondslag in dien zin, dan hebben de evangelisten des N. T. evenmin als de latere zendelingen aan den grondleggenden arbeid der apostelen deelgenomen. Want geene anderen konden als zij zeggen: Ik heb van den Heere ontvangen, hetgeen ik U overgegeven heb.

Maar behalve dien grondleggenden arbeid, waarvan in Ef. 2 : 20 sprake is, hebben de apostelen ook grondleggend werk gedaan ten opzichte van sommige afzonderlijke gemeenten, die

zij stichtten. In dien zin kon de apostel Paulus aan de gemeente te Corinthe schrijven: Naar de genade Gods, die mij gegeven is, heb ik als een wijs bouwmeester het fundament gelegd (1 Cor. 3 : 10.) Dat kon de apostel zeggen, omdat hij te Corinthe 't eerst het evangelie van Christus gepredikt, en de eerste geloovigen verzameld had. In dien zin was Petrus *niet* de grondlegger der gemeente van Corinthe, al was deze gemeente in den anderen zin wel gebouwd op het fundament der *apostelen*. En evenzoo kon Paulus *niet* de grondlegger der gemeente van Rome heeten in dien zin, waarin hij dat van Corinthe was.

Als het nu duidelijk is, dat de apostelen in zekeren zin het *eenige* fondament gelegd hebben voor de kerk van alle eeuwen, en in *anderen* zin den grond gelegd hebben van sommige gemeenten, door de prediking des evangelies, dan zijn we daarmee gekomen tot de oplossing van de kwestie, die ons bezighoudt.

Het is zoo duidelijk als de dag, dat *dit tweede* behoorde tot de taak der apostelen als zendelingen, en dat dit rechtstreeks voortvloeide uit den last: „Gaat heen in de *geheele* wereld, predikt het evangelie aan *alle* creaturen", of ook: „Gaat dan heen, onderwijst *alle* volken. Het is ook duidelijk, dat *die* taak der apostelen *niet* was afgeloopen als zij in Palestina, Klein-Azië, Griekenland en Italië sommige gemeenten gesticht hadden; want de last luidt: „Onderwijst *alle* volken", en de Heere wist wel, wat dit beteekende.

De vraag is nu: hoe konden de apostelen *dat* doen? Dat konden ze *niet* doen *persoonlijk*. Calvijn heeft de oplossing: Zij hebben het gedaan met de hulp van de evangelisten, en dat is een stap in de goede richting. Maar met de beperking, die Calvijn aan den *tijd* van het optreden der evangelisten geeft, is dat toch *de* oplossing niet. Alle moeilijkheid valt ineens weg, als wij de apostelen, aan wie de zendingslast en de last ter verzorging van de gemeenten in vollen omvang wordt opgelegd, daar beschouwen als de representanten van heel de kerk van alle eeuwen, gelijk zij door de van Christus voor haar bestelde organen aan haar eigen opbouw en voltooiïng arbeiden zal. Het is trouwens ook duidelijk in de woorden van Christus

zelf. Als de Heere bedoeld had, dat de apostelen met de evangelisten der *eerste* eeuw den grond der gemeenten in de geheele wereld zouden leggen, waartoe dan die belofte: en ziet, Ik ben met ulieden, al de dagen, *tot de voleinding der wereld.* Hier is het duidelijk, dat de volvoering van de opdracht des Heeren aan de apostelen *al de dagen* in beslag zou nemen tot 's Heeren wederkomst.

Wil Dr. Sillevis Smitt nu zeggen, dat de arbeid waardoor de evangelisten in samenwerking met de apostelen gemeenten gesticht hebben, toch nog in anderen zin grondleggend was dan die waarmee latere zendelingen den grond gelegd hebben voor de gemeenten in andere landen, dan vraag ik: wat is dan toch het onderscheid? Er is onderscheid in tijd. Zeker, evenals er onderscheid in tijd is tusschen den arbeid van Bonifacius en dien van John Williams. Maar is daarom de arbeid van John Williams op de Zuidzee-eilanden minder grondleggend, dan die van Bonifacius in Friesland? Dr. Sillevis Smitt schijnt te meenen, dat de grondleggende arbeid der apostelen (en der evangelisten) daarom zoo bijzonder was, omdat ze „de N. T. kerk moesten stichten, die er vóór hun Pinksterroeping niet was". Maar ik ben zoo vrij op te merken, dat die N. T. kerk als zoodanig er *na* den Pinksterdag *wel* was, ook *vóór* den arbeid der apostelen en hunne helpers. Die was er door een daad van Christus, in de uitstorting des H. Geestes. Al was na de gemeente te Jeruzalem nooit meer ééne gemeente gesticht, dan was toch de kerk des Heeren uit de windselen der oude bedeeling te voorschijn getreden. Dat behoefde maar *eens* te geschieden. Wat er te doen overbleef, was de arbeid voor de *uitbreiding* eu *volmaking* dier N. T. kerk. En dat geschiedde *toen en later* door de verkondiging van hetzelfde evangelie. Als de evangelisten daarin werkzaam waren, dan verrichtten zij grondleggenden arbeid „*tot op zekere hoogte*", en die na hen door de verkondiging des evangelies gemeenten stichtten, verrichtten ook weer grondleggenden arbeid *tot op zekere hoogte.* In den dieperen zin van het woord *was* de grond gelegd, voor alle gemeenten, en dit was geschied zonder de evangelisten. In dien zin konden ook *zij* slechts voortbouwen op den grond, die eenmaal gelegd was in Christus en zijne apostelen.

Ik ontken dus niet, dat de evangelisten deel hadden aan den arbeid der apostelen, dat ze hun tot een hand en voet waren; maar ik ontken wel, dat ze deel hadden aan wat *in engeren zin* tot de taak der apostelen behoorde; en evenzeer houd ik staande, dat wat in dezen van hen geldt, óók geldt van de latere zendelingen. Ook die waren den apostelen tot een hand en een voet in het groote werk der verkondiging van het evangelie in de geheele wereld. Toen Christus den apostelen het groote bevel gaf, heeft Hij zich die apostelen niet gedacht zonder de zendelingen van alle latere eeuwen. Zegt Dr. Sillevis Smitt, dat de evangelisten er zonder de apostelen niet geweest zouden zijn, ik ga nog veel verder en zeg: de Christelijke kerk zou er zonder hen niet geweest zijn, dus ook geen diakenen, en geen ouderlingen, en geen herders en leeraars.

Maar als Dr. S. S. dan nog verder gaat en zegt, dat ze nooit hadden kunnen doen, wat ze gedaan hebben zonder opdracht van, en verantwoording aan de apostelen, zoodat hunne continueering ook die van de apostelen postuleert, dan zegt hij ineens veel meer dan hij bewijzen kan, ja, wat hijzelf onmiddellijk weerspreekt.

Luistert maar wat Dr. S. S. mededeelt van den evangelist Filippus. Die was te Jeruzalem gekozen tot diaken. Maar hij moest vluchten voor de vervolging. En toen ging hij evangeliseeren. Daartoe had hij wel geen opdracht, maar Dr. S. S. vindt dat gansch natuurlijk, „want", zegt hij, „de scheidslijn tusschen de ambten was in die eerste dagen niet zoo scherp getrokken, dat, waar zijn dienst als diaken werd onderbroken, *het ingaan* [1]) tot dezen dienst iemand kan verwonderen." Zelfs Dr. Sillevis Smitt niet, die overtuigd is zeker te weten, dat menschen, die evangelisten heeten in het N. T., nooit iets konden doen zonder opdracht der apostelen. En hoe kan Dr. Sillevis Smitt zijne bewering waar maken ten opzichte van Barnabas, die profeet of leeraar was te Antiochië, en vandaar door de gemeente, ook zonder opdracht der apostelen, afgezonderd werd tot den arbeid der zending. Die werd ook maar zoo evangelist, zelfs zonder dat er bij zijne roeping en uitzending „van het

---

[1]) De cursiveering van mij, v. Dijk.

inzetten in een nieuw ambt sprake was." Dus 't kon toch *wel* buiten de apostelen omgaan, dat iemand evangelist werd; en dat in een tijd toen de apostelen er nog waren. Me dunkt, dan kon het later nog zooveel te beter. En het *is* immers later ook geschied. Want die reizende predikers, die bij Hermas en in de Didache *apostelen* heeten, en het werk van evangelisten doen, hebben toch ook geen opdracht van de apostelen gehad; en zij *bestonden* toch, al was volgens Dr. Sillevis Smitt hun ambt aan het uitsterven?

Nu valt zeker niet te ontkennen, dat die eerste evangelisten wel een bijzonder voorrecht hadden, daarin, dat ze in denzelfden tijd als de apostelen leefden, dat ze in hunne school gevormd konden worden, dat ze als hunne medearbeiders niet alleen gelijktijdig met, maar somwijlen ook naast hen, in hun gezelschap, arbeidden; maar dat was toch *hun* voorrecht niet alleen; dat hadden óók de ouderlingen in dien tijd en de diakenen, zoodat die ook de apostelen tot medeouderlingen hadden, of hun werk onmiddellijk uit de hand van de apostelen konden overnemen; maar een *bewijs* voor het extraordinaire van hun ambt ligt daar niet in. Het behoort tot de *omstandigheden*, waaronder zij optraden, maar *niet* tot het *wezen* van hun ambt, dat volgens Dr. Sillevis zelf daarin bestond, dat ze het werk hadden te doen van een evangelist, d. i. het evangelie hadden te verkondigen (blz. 58).

Als Dr. S. S. op het eigenaaardige van den tijd der apostelen gewezen, en daarna op het nauwe verband nadruk gelegd heeft, waarin de arbeid der evangelisten tot die der apostelen stond, handhaaft hij nog eens uitdrukkelijk zijn gevoelen met een beroep op Calvijn en Voetius, welk beroep tegenover mij moeielijk als bewijs kan gelden, daar het er juist op aankomt, de meening van Calvijn en Voetius tegenover mijne bestrijding te verdedigen.

Ik meen nu genoeg afgerekend te hebben met het buitengewone van de geheele apostolische aera als bewijs voor het buitengewone van het ambt der evangelisten; evenals met dat andere bewijs aan hunne betrekking tot de apostelen ontleend. We kunnen dus overgaan tot eenige slotopmerkingen, waarin Dr. Sillevis Smitt de kracht mijner argumenten, die ik geldend

gemaakt heb tegen het buitengewone van dat ambt, ontkent.

a. In zijne dissertatie bewijst Dr. Sillevis Smitt het buitengewone van het ambt der evangelisten daarmee, dat ze niet *behoefden* gekozen te zijn door de gemeente. Hij meent, dat ze daarin van de andere ambtsdragers onderscheiden zijn. Als ik daarentegen o. a. inbreng, dat dit iets is, wat met den aard van hun werk niet te maken heeft, omdat gekozen door de apostelen of door de gemeente, op hetzelfde neerkomt, d. w.z. beide malen beteekent eene wettige roeping tot het ambt, door middel van den kring of de personen, *die Christus daartoe heeft gesteld;* dan antwoordt Dr. S. S.: het heeft wel met den aard van hun werk te maken, ja „heel de aard van hun werk was daardoor juist gekenmerkt." En hij verklaart zijne bedoeling nader aldus: „Zij volvoerden apostolische opdrachten, met apostolische volmacht, in apostolischen dienst."

Hier schijnt Dr. S. S. er op uit te willen, dat het eigenaardige van het ambt der evangelisten was, dat ze dienaren van de apostelen waren, en niet van Christus, gelijk bij de andere ambten. In dat geval, ja dan zou zeer zeker heel de aard van hun werk daardoor gekenmerkt zijn. Een dienaar van menschen is iets anders dan een dienaar van Christus; een lijfbediende van Paulus is heel iets anders dan een „mededienstknecht". En om lijfbediende van Paulus te worden, zou het wel noodig zijn, door hem zelf aangesteld te zijn. Maar als Dr. S. S. het niet zoo bedoelt, als hij niet wil beweren, dat de evangelisten als zoodanig dienaars der apostelen in plaats van dienaren van Christus waren; dan begrijp ik niet, hoe heel de aard van hun werk gekenmerkt kan zijn door het feit, dat zij ook door de apostelen benoemd konden worden zonder samenwerking der gemeente. Een dienaar van Christus, door welk instrument dan ook benoemd, heeft toch Christus tot lastgever, is aan Hem verantwoordelijk, heeft van Hem Zijne hulp en Zijn loon te wachten. Was dit het geval bij de evangelisten of niet? Zoo ja, dan kan onmogelijk heel de aard van hun werk daardoor gekenmerkt zijn, dat zij dienaren van Christus konden worden, *met of zonder* medewerking der gemeenten.

Juist dit laatste, dat hunne benoeming *niet altijd* op dezelfde wijze tot stand behoefde te komen, bewijst immers, dat dit er

voor de aard van hun werk niets toe doet. Dr. Sillevis Smitt beweert zelf, dat Filippus evangelist werd eenvoudig door tot dezen dienst in te gaan, toen zijn dienst als diaken werd onderbroken. Maar als hij nu krachtens een en dezelfde roeping eerst diaken en later evangelist was, en de aard van het werk door de manier der roeping is bepaald, dan moet daaruit volgen, dat de aard van het diakenambt en die van het evangelistenambt precies dezelfde is.

Paulus en Barnabas werden tot het evangelistenambt niet door een apostel, maar door de gemeente geroepen, dus de aard van hun werk moet geheel anders geweest zijn, dan bij de overige evangelisten, die volgens mijn opponent buiten de gemeente om gekozen konden zijn. En kan Dr. S. S. inderdaad *bewijzen* dat voor de roeping tot de overige ambten de medewerking der gemeente beslist noodzakelijk was; als daar toch tot Titus gezegd wordt, dat *hij* van stad tot stad ouderlingen moest aanstellen? Ik meen, dat Voetius het zelfs tot de kenmerken van het apostolaat rekent, dat zij bevoegd waren zoowel *gewone* als *buitengewone* ambtsdragers aan te stellen (Politica Tom III, 351)?

Overigens, van hoeveel evangelisten kan Dr. S. S. *bewijzen* dat ze *zonder* medewerking der gemeente geroepen zijn? Ik denk van niet één. Wel zijn er verscheidene van wie blijkt, dat hunne roeping *wel* tot stand kwam met medewerking der gemeente, en dit laatste zelfs buiten de apostelen om, zooals in het geval van Barnabas. En in plaats van slechts apostolische opdrachten te volbrengen, met apostolische volmacht en in apostolischen dienst, zag Barnabas er zelfs niet tegen op het, wat de uitvoering van zijn werk betrof, met Paulus oneens te zijn, en zijn *eigen* weg te gaan. Hand. 15 : 37—39. Ziet Dr. S. S. wel, dat de evangelisten iets anders waren dan dienaren der apostelen, en dat ze iets anders te doen hadden dan het volvoeren van een apostolische opdracht? En dat de aard van hun werk *niet* geheel bepaald werd door de wijze hunner beroeping, die *niet* noodzakelijk door middel der apostelen geschiedde?

b. Dr. S. S. beweert in zijne dissertatie, dat het ambt der evangelisten behoort tot de oecumenische kerk. Ik heb dat

weersproken, en gezegd, dat het niet *meer* tot de oecumenisch
kerk behoorde dan — mijn ambt en dat van andere zendelin
gen. Nu zegt Dr. S. S. dat ik zijne bedoeling niet goed be
grepen heb, en dat het feit, dat de apostelen hen gebruikte
om hen nu hierheen dan daarheen te zenden, hen kenmerkt a
ambtsdragers der oecumenische kerk. Daardoor stonden z
zoo dicht bij de apostelen; ze dienden de apostelen als instru
menten tot de volvoering van hun werk, zooals dat zich richt
niet maar op de plaatselijke kerken, maar op de algemeen
kerk. Ze waren geen *Gemeindebeambte*, maar *Kirchenbeambt*
Ja, nu moet ik eerlijk verklaren, dat ik Dr. S. S. inderdaad nie
begrijp. Wat bedoelt hij nu? Behoorde hun ambt tot d
oecumenische kerk, omdat ze naar *verschillende plaatsen* ge
zonden konden worden, of omdat ze gebruikt konden worde
door de apostelen? Indien het eerste, dan blijf ik er bij, da
mijn ambt evenzeer oecumenisch is, daar ook een zendelin
„nu hier dan daar" gezonden kan worden. En indien he
tweede, dan heb ik daarmede hier boven al afgerekend, toe
ik over hunne verhouding tot de apostelen gesproken heb, wie
dienaren zij *niet* waren, maar hunne „medearbeiders", die *me*
hen arbeidden in de prediking des evangelies aan alle volker
tot stichting van gemeenten in de geheele wereld. Tot ditzelfd
doel arbeiden ook *nu* nog de zendelingen, dus óók voor d
algemeene kerk, die nu, evenals toen, gebouwd wordt door d
oprichting van steeds meer plaatselijke kerken. Ik vind he
zeer eigenaardig, dat Dr. S. S. hen volgens de Duitsche termi
nologie *Kirchenbeambte* wil noemen, alsof ze uitnemend zouden
passen in het Luthersche stelsel van Kerkregeering, en een soor
superintendenten waren.

c. Ten slotte handhaaft Dr. S. S. zijne meening, dat uit he
feit, dat Titus geene evangelisten als zijne opvolgers behoefde
aan te stellen, volgt dat zijn ambt bestemd was om te verdwijnen. Hij bewijst dit niet op logische of Schriftuurlijke gronden, maar — met een beroep op Voetius, wiens meening in dezen ik bestreed. Laat mij nog eens aantoonen, dat dit maar een *schijn* van bewijs is voor het tijdelijke van hun ambt. Wanneer ik zeggen wil: als Titus *zelf* geen opvolgers benoemt, dan *krijgt* hij geene opvolgers meer; dan moet toch eerst vaststaan,

dat op eene andere manier geene opvolgers van Titus kunnen worden aangesteld. Maar van dit laatste is het juist heel zeker dat het wel kon. Een evangelist *behoefde* niet door een evangelist benoemd te worden; er is zelfs geen enkel voorbeeld van, dat dit geschiedde. Omgekeerd zijn er *wel* voorbeelden van evangelisten, die door middel van de *gemeente* geroepen zijn, zooals *Barnabas*, *Timotheus* (1 Tim. 4 : 14) en voorts de *broeders* van wie sprake is in 2 Cor. 8 : 19, 23 die genoemd worden *broeders* der apostelen, en *afgezanten (apostoloi)* der gemeenten. Als zij, gelijk het van Barnabas en Paulus onwedersprekelijk is, door de *gemeente* zonder medewerking der apostelen geroepen konden worden, dan behoefden zij, om voort te bestaan, de benoeming door de evangelisten niet. En ze *bestonden* ook later nog, toen de N. T. evangelisten al lang gestorven waren. Overigens is het zeer duidelijk, waarom Titus niet de opdracht kreeg om evangelisten in zijne plaats aan te stellen. Ik zinspeelde op de reden daarvoor, toen ik zeide: die opdracht heb *ik* ook niet, hoewel ik evenals Titus ouderlingen moet aanstellen. Dr. S. S. schijnt dat niet begrepen te hebben, daarom zal ik het duidelijker zeggen. Titus was evenals vele zendelingen na hem, gezonden tot gemeenten, die bezig waren te ontluiken. De ambten waren er nog niet ingesteld. Welnu, uit zulke gemeenten komen niet dadelijk *zendelingen* voort. Het is al mooi als er ouderlingen en diakenen gevonden worden. Een pas geïnstitueerde gemeente zal in den regel eenigen tijd van ontwikkeling en bevestiging noodig hebben, voor ze het zendingswerk zelf ter hand kan nemen. Dat een gemeente als te Antiochië zoo spoedig van hare dienaren kon afzonderen voor den arbeid naar buiten wijst op bijzondere krachten en gaven, in die gemeente geschonken; krachten bovendien, die *niet* uit de gemeente zelf waren voortgekomen, maar naar van elders toegevoegd. Paulus was nuchter genoeg (hij kende bovendien Kreta) om in te zien, dat de Christenen daar niet van het hout waren, waaruit God Zijne evangelisten snijdt. Maar als de gemeenten op Kreta ze niet terstond konden voortbrengen, daaruit volgt volstrekt niet, dat ze er later niet meer zouden wezen.

In hetgeen Dr. Sillevis Smitt verder zegt over het blijvend

karakter van het evangelistenambt geeft hij mij gelijk of hij herhaalt nog even, wat hij reeds gezegd heeft. Ik kan daar dus gevoegelijk overheen stappen. Wat dunkt U, heeft Dr. S. S. inderdaad met afdoende argumenten bewezen, dat het ambt der evangelisten *niet* blijvend kan zijn? Ik heb het bewijs *niet* gevonden.

2. Wij komen tot het tweede punt. Hier moet Dr. Sillevis Smitt bewijzen, dat het ambt van den missionairen dienaar *niet* hetzelfde is, als dat van den evangelist, gelijk ik in mijn artikel beweerd heb.

Nu is zijne bewijsvoering op dit punt vrij zwak en zeer weinig bepaald. Het is mij met den besten wil haast niet mogelijk te ontdekken, *wat* Dr. S. S. nu eigenlijk tegen de identificeering van het ambt van den zendeling met dat van den evangelist aanvoert. Hij schijnt niet te kunnen ontkennen, dat de overeenkomst zeer groot en zeer treffend is. Hij kan het in mijn gedachtengang in komende, zich zeer goed voorstellen, dat ik het ambt van den evangelist opeisch voor den zendeling; alleen had hij „eenige voorzichtige restrictie wel verwacht met het oog op de eigenaardige taak, die gedurig door bevelers, die *apostelen* waren, tot volvoering van *apostolische* opdrachten aan de evangelisten worden verstrekt." „*Letterlijk alles van toepassing*" en „*precies hetzelfde*" dunken mij zelfs op het standpunt van mijn geachten bestrijder wel wat al te gewaagd," heet het.

Nu, als Dr. Sillevis Smitt over die krasse termen struikelt, dan kan ik hem een weinig te gemoet komen. Als ik zeg, dat op het ambt van den zendeling „*letterlijk alles van toepassing is*" wat ook gezegd kan worden van het ambt van den evangelist, en dat het één „*precies hetzelfde*" als het ander is, dan moet daarbij natuurlijk de nadruk op de *ambten* vallen. Ongetwijfeld volgt uit de eigenaardige tijdsomstandigheden, en vooral uit de omstandigheid, dat ze tijdgenooten der apostelen waren, wel dat zij bij de waarneming van hun ambt geroepen werden tot dingen, waar een zendeling nooit voor te staan komt. Als Paulus b.v. Timotheüs beveelt: Breng den reismantel mede, dien ik te Troas bij Carpus gelaten heb, als gij komt, en de boeken, inzonderheid de perkamenten; dan geef ik gaarne toe,

at ik nooit in de gelegenheid zal komen zoo'n vriendendienst an een apostel te bewijzen.

En zoo krijg *ik* ook opdrachten, waar Timotheus niet aan edacht zou hebben b.v. om een huis voor de zendende kerk e koopen, of om voor de een of andere zaak eens op audiëntie ij den Gouverneur-Generaal te gaan. Als we op zulke dingen villen letten, ja, dan was het werk van Timotheus toch wel nders dan van latere zendelingen, en omgekeerd. Maar al taan zulke dingen wel in verwijderd verband met ons ambt, oodat we ze zonder ons ambt *niet* te doen zouden krijgen; ons ambt *bestaat* in wat anders. Ons ambt is de dienst, dien wij van Christuswege aan den opbouw van zijn gemeente wijden. En nu zeg ik, dat ik ten opzichte van den opbouw van het lichaam van Christus dezelfde taak heb als Timotheüs, al arbeidde Timotheus daaraan in een anderen tijd en onder andere omstandigheden. Het lijdt geen twijfel of de *ouderlingen* te Efeze en te Corinthe hebben ook wel eens iets gedaan, wat Paulus hun had opgedragen, en wat later nooit meer een ouderling heeft mogen doen; maar daarom was hun *ambt* geen ander dan van onze ouderlingen. Bovendien, de pastorale brieven, waarin Paulus aan Titus en Timotheus, zijne kinderen, opdrachten geeft, houden evenzeer opdrachten in voor mij en andere zendelingen, evenals voor dominees en ouderlingen; zelfs heeft het bevel van den reismantel en de perkamenten wel degelijk ook iets tot mij te zeggen, en zoo staan we in het wezen der zaak toch ook weer zeer dicht bij de apostelen; even dicht als Timotheus en Titus, immers zoo dicht, dat wij hunne eigene voorschriften en hun eigen onderwijs van hen zelf ontvangen, als tot ons zelf gesproken.

Verder meent Dr. Sillevis Smitt, dat de evangelisten van toen zich eene grootere zelfstandigheid zagen toegekend, dan de zendelingen van thans. Daar heb ik wel even van opgekeken, omdat Dr. S. S. tevoren zoo den nadruk legt op hunne *afhankelijkheid* van de apostelen, die hen benoemden, van wie ze „apostolische opdrachten, met apostolische volmacht kregen, tot hunnen apostolischen dienst." Me dunkt, dat leek heel weinig op zelfstandigheid. Maar voor die zelfstandigheid beroept zich mijn geachte opponent op eenige uitspraken van Gods Woord.

Bovendien op het stuk van dien „apostolischen dienst" was ik het niet al te wel met hem eens. Dus we moeten zien, hoe het met die groote zelfstandigheid staat, waarin ze van de zendelingen moeten verschillen. Drie voorbeelden worden aangehaald.

a. In Titus 3 : 10 zegt de apostel: Verwerp een ketterschen mensch na de eerste en tweede vermaning. Daar wordt aan Titus opgedragen de gebruikmaking van de macht der sleutelen, n.l. in de uitoefening van den Christelijke ban. Ik dacht dat volgens ons Geref. kerkrecht die macht ook toekwam niet alleen aan zendelingen, maar evenzeer aan herders en leeraars en aan de ouderlingen der gemeente. Wil Dr. S. S. nu zeggen dat een dienaar des Woords die macht uitoefent in samenwerking met den kerkeraad, en dat Titus het alléén mocht doen, dan moet ik hierop antwoorden, dat hij daarmee inderdaad een onderscheid aanwijst tusschen een zendeling en een herder en leeraar. Het is waar, een herder en leeraar staat in de gemeente *niet* alleen; maar hij heeft voor de uitoefening van zijn ambt ouderlingen naast zich. Met een zendeling is dat in den eersten tijd *niet* het geval. Ik sta hier alléén zonder kerkeraad om de sleutelmacht aan de gemeenten te oefenen, die ik hier bezig ben te vergaderen. Dat is geen macht, die ik voor mij zelf opeisch. Ik gevoel het groote gewicht, en de ontzaglijke verantwoordelijkheid van die roeping. Maar — de nood is mij opgelegd. Nu kan men wel zeggen: maar in Heeg is toch een kerkeraad; doch wie even nadenkt, gevoelt terstond, dat dit praktisch niets beteekent. Men kan evengoed zeggen, dat achter Titus Paulus stond. Gelijk de apostel Paulus aan Titus algemeene regelen kon geven voor de uitoefening van zijn ambt, zoo kan nu de kerk op grond van Gods Woord algemeene voorschriften geven aan hare zendelingen omtrent de taak, die zij te verrichten, en de wijze waarop zij dit te doen hebben. Maar de uitoefening van de tucht richt zich op bepaalde personen. Dat moest Titus, zoolang er nog geene kerkeraden op Kreta waren, zelf doen. En zoo is het nu ook nog op het zendingsterrein. De kerkeraad van Heeg *kan* niet iemand afsnijden te Keboemen. [1]) Hij zou zich daarmee iets aanmatigen

---

[1]) Mij werd uit goede bron meegedeeld, dat de broeders op

vat hem niet toekwam, en waarvoor hij de verantwoordelijk-
ieid niet op zich *kan* nemen. De verantwoordelijkheid voor
le toelating tot het avondmaal en voor de uitsluiting uit de ge-
neente te Keboemen rust op mij in vollen omvang. Het is
nderdaad geen lichte zaak voor mij. Maar mijn ambt legt mij
die verantwoordelijkheid op, en het helpt mij niets als de ker-
keraad van Heeg al zegt: laat *ons* er over oordeelen; dan zul-
len *wij* de verantwoordelijkheid mee dragen. Hij *kan* er niet
over oordeelen, en *mag* die verantwoordelijkheid niet mee op
zich nemen. Zoo hier in de gemeente een kettersch mensch
ontdekt wordt, ja, dan is het *mijne* roeping hem te verwerpen,
na de eerste en tweede vermaning.

b. 1 Tim. 5 : 19 staat: neem tegen eenen ouderling geene
beschuldiging aan, anders dan onder twee of drie getuigen. Ik
verklaar niet te begrijpen, wat voor bijzondere macht hier aan
Timotheus wordt toegekend in een disciplinaire acte tegen een
ouderling, en ik kan waarlijk niet inzien, waarom dit niet tegen
mij of tegen iederen anderen ambtsdrager op dezelfde wijze
gezegd zou worden.

c. 1 Cor. 16 : 16 wordt der gemeente van Corinthe op het
hart gebonden, dat zij zich zullen onderwerpen aan zulke men-
schen als Stefanus, en aan een iegelijk, die medewerkt en arbeidt.
Waarom eene zendende kerk zoo iets niet zou kunnen schrij-
ven aan eene gemeente in Indië, die onder leiding staat van
een missionairen dienaar, is mij wederom een raadsel. Zijn wij
dan geen dienaren Christi, die in Zijnen Naam haar den weg
der zaligheid wijzen, en Zijn wil aan haar bekend maken? En
zou het dan niet op den weg der gemeente liggen ons als zoo-
danig te ontvangen en zich aan ons te onderwerpen? Me dunkt,
dit kan, zelfs op het standpunt van Dr. Sillevis Smitt, geen be-
zwaar opleveren, want ook aan een herder en leeraar is de ge-
meente die gehoorzaamheid schuldig. Wordt de gemeente ook
niet vermaand bij de bevestiging van dienaren des Woords:
„Zijt uwen voorgangeren gehoorzaam" en bij de bevestiging
van ouderlingen: „Wilt de ouderlingen, die wèl regeeren, dub-

Soemba dan ook steeds de sleutelmacht uitoefenen en ouderlingen aanstellen krachtens hun ambt, zonder ruggespraak met de zendende kerk.

bele eere waardig achten, begeeft u gewilliglijk onder hun opzicht en regeering"? Ik zou mij tegenover een ongehoorzaam lid der gemeente met alle vrijmoedigheid beroepen op het woord van Paulus aan Corinthe: „dat gij u ook aan de zoodanigen onderwerpt, en aan een iegelijk, die medewerkt en arbeidt" en op grond daarvan tot gehoorzaamheid aansporen.

Dat Dr. Sillevis Smitt voorts niet gaat spreken van allerlei eigenaardige bemoeienissen van Paulus ten aanzien van de door hem gestichte kerken, waarvan ook weer allerlei eigenaardige plichten der evangelisten het gevolg waren, kan ik niet dan verstandig vinden. Want het zij hier nog eenmaal herhaald: zulke eigenaardige bemoeienissen zeggen niets voor het wezen van hun ambt. Ik zou ook van heel wat „eigenaardige bemoeienissen" kunnen spreken, die ik als zendeling met mijn gemeenten heb, en die een predikant in Holland *niet* met zijn gemeente heeft. Maar op *dien* grond zou Dr. Sillevis Smitt immers niet willen toegeven, dat mijn ambt een ander is. En daarin zou ik hem gelijk moeten geven. Op zulke gronden zou ik ook niet willen beweren, dat ik iets anders dan een dominee ben. Ook bedoelde Paulus zeker niet het *ambt* van Timotheus en Titus te karakteriseeren, als hij hen zijne kinderen (τεκνα) noemt. Ik dacht, dat hij ze dan „medearbeiders" genoemd zou hebben.

Maar voor we tot een ander punt mogen overgaan, hebben we nu nog onder de oogen te zien een beroep, dat Dr. S. S. op den grooten Warneck doet om te bewijzen, dat wij Gereformeerden de eenigen niet zijn, die bezwaar hebben tegen het identificeeren van de ambten van evangelist en zendeling. Het komt mij voor, dat Dr. S. S. met dit beroep op Warneck zijne toch al niet sterke positie niet beter maakt. Warneck zegt *niet* dat *hij* bezwaar heeft die tegen identificeering, hij zegt alleen, dat het *niet rechtstreeks te bewijzen* is dat evangelist en zendeling heelemaal hetzelfde is. Volgens hem, dit blijkt uit het verband, is de *naam* evangelist van te algemeene toepassing, omdat óók de ambtsdragers *in* de gemeente daaronder kunnen vallen. Hij vindt den naam minder bepaald, dan dien van apostel of zendeling; want, zegt hij, volgens Hieronymus is wel ieder apostel een evangelist (=iemand, die 't evangelie predikt) maar niet

ieder evangelist is een apostel (=zendeling). Warneck verkiest dus den naam zendeling *niet* omdat hij het onderscheid *met de N. T. evangelisten, maar dat met de andere ambtsdragers* wil handhaven, die misschien ook op den naam evangelist, maar niet op dien van zendeling aanspraak zouden kunnen maken. Er is bij Warneck dus *eenige aarzeling* om mij *gelijk* te geven, als ik zeg, dat onze zendelingen *precies* hetzelfde ambt hebben als de N. T. evangelisten, maar hij stelt *zeer beslist* Dr. S. S. *in het ongelijk*, als die meent dat er voor de bediening des Woords in de gemeente en voor de prediking des evangelies onder de volken *geen afzonderlijk ambt* bestaat. Ik kan bijna de verzoeking niet weerstaan om uit datzelfde deel van Warneck's Missionslehre een paar bladzijden over te schrijven, waarin hij het voortbestaan van een speciaal zendingsambt postuleert en handhaaft. Doch ik zou te lang worden. Maar ik kan, wie dit kostelijk werk onder zijn bereik heeft, niet genoeg aanbevelen eens met betrekking tot de onderhavige kwestie te lezen het 13e hoofdstuk uit dat boek, bevattende: „die kirchliche Begründung" der zending. Op meesterlijke, en ik zou zeggen onwederlegbare wijze beschrijft hij daar hoe het doel van de ambtelijke inrichting der kerk gelegen is in de οἰκοδομή, de opbouwing der geheele gemeente, en hoe dat ééne groote werk noodzakelijk in tweeën uiteen valt, het werk der *verzorging* en *bewaring* en eventueel de *herstelling* van het bestaande aan de eene zijde, en dat van de *uitbreiding* der kerk aan de andere zijde; m. a. w. de arbeid die zich richt op de menschheid *in* de kerk, en die andere welke zich richt op de menschheid, die nog is *buiten* de kerk. De ambten voor beiderlei arbeid laat hij opkomen uit het ééne ambt der apostelen, dat *het* zendingsambt is, waaruit wel de andere ambten zich ontwikkelen, als twijgen uit een stam, maar dat ontdaan van het eigenaardige, dat er voor de 12 apostelen bijkwam, toch als *zendingsambt* blijft bestaan, ook na den dood der apostelen, en *moet* blijven bestaan, omdat de zendings*taak* blijft. Van dit *zendingsambt* nu zegt Warneck op blz. 249 van het I deel zijner Missionslehre het volgende: „Dit zendingsambt *blijft* ook na den dood der apostelen, en het blijft ook op zichzelf altijd een kerkelijk *collectief* ambt, ook bij de zendelingen in den tijd na de apos-

telen, aan wie overigens de eigenaardige machtspositie (Autoritätsstellung) der eerste apostelen ontbreekt. Want in dit ambt, dat de altoosdurende voortplanting der Christ. kerk ten doel heeft, ligt de bediening des Woords in prediking en onderricht in de leer, de bediening der sacramenten, de kerkstichting en de regeering der kerk, evenals de uitoefening der kerkelijke tucht opgesloten. Wanneer en waar ooit dat *zendingsambt* functioneert, *ontplooit het zich* in eene gansche volheid van ambtelijke verrichtingen, die weldra ook op den innerlijken opbouw der gemeente zich richten."

Nu laat ik aan de lezers over te beslissen, waar dit zendingsambt van Warneck het meeste op gelijkt, op dat der evangelisten gelijk ik wil, of op dat der herders en leeraars, gelijk Dr. Sillevis Smitt voorstaat? *(Slot volgt.)*

NIET DE MEEST ZUIVERE, MAAR DE WARE KERK.

Het was een aangename verrassing, dat Prof. Bouwman in *De Bazuin* naar aanleiding van ons vorig artikel de kwestieuze „pluriformiteit" der Kerk besproken heeft in verband met onze Confessie. Reeds al te lang hebben we er tevergeefs naar uitgezien, dat anderen, van wie we het billijk mochten verwachten, hun licht over dit stuk zouden laten schijnen. En van harte hopen we, dat het betoog van den hooggeachten Hoofdredacteur van *De Bazuin* moge medewerken tot een meer algemeene bespreking van het deel onzer Belijdenis, dat hierbij in het geding is. We geven volmondig toe, dat er over de „pluriformiteit" meermalen geschreven is. Maar een ieder zal moeten erkennen, dat er tot dusverre zeer weinig is gekomen van een toetsen der nieuwe idee aan de Belijdenis. Dat er bij velen een wijziging in het Kerkbegrip zich heeft vastgezet of bezig is zich vast te zetten, behoeft nauwelijks betoog. Zelfs meende de Redacteur van de *Friesche Kerkbode* onlangs te mogen verzekeren, dat de Gereformeerde Kerken met steeds klaarder bewustheid de leer der „pluriformiteit" hebben aanvaard. En de Babylonische spraakverwarring, die van de wijziging in het Kerkbegrip het gevolg is, kan niemand onbekend zijn. Zoo heeft (om het meest krasse staaltje van beginselverzaking het eerst te noemen) Minister Heemskerk helaas het bestaan erkend van een „christendom boven de geloofsverdeeldheid", de beruchte uitvinding van Thorbecke. Dr Kuyper heeft gezegd: neen, er is geen christendom boven de geloofsverdeeldheid, maar wel *onder* de geloofsverdeeldheid. Terwijl Dr Bavinck zoowel het laatste als het eerste veroordeelde: „Er is geen Christendom boven of beneden, maar er is wel een Christendom *in* de geloofsverdeeldheid aanwezig." Reeds jaren geleden is de stelling verkondigd, lijnrecht in strijd met de woorden in Art. XXVIII, dat er soms vereischt wordt „een daad van verbreking der uitwendige eenheid van Christus' Kerk" (Men zie „*Wat zegt de*

Schrift?" Geref. Tijdschr. Jg 8 bl. 408). Ter predikanten-conferentie in Zeeland is indertijd een pleidooi geleverd, waartegen onderscheiden Dienaren des Woords hunne stem verhieven. En de consequentie van deze richting kwam met name uit in de definiëering van de Kerk in een der Kerkbodes als „de vergadering der geroepenen tot den Dienst des Heeren" (Men zie Geref. Tijdschrift Jg 10 bl. 391). Maar kwam het met dit al tot een toetsing van deze ideeën aan de Confessie? Wij hebben er al zeer weinig van kunnen bespeuren. En dat spreekt te sterker, waar onzerzijds in den breede betoogd is, dat de Belijdenis met name in de artt. XXVII—XXIX, dergelijke voorstelling ten duidelijkste weerspreekt. Eerst is dit gedaan in een artikelenreeks in *De Wachter* onder den titel „De Moeder der geloovigen". Later is in het Gereformeerd Tijdschrift (Jg 10) een stuk opgenomen onder den titel „Roomsch of Gereformeerd?", waarin uit de bewoordingen van de Confessie wordt aangetoond, dat het „buiten de (zichtbare, georganiseerde) Kerk geene zaligheid" in geenen deele een papistisch zuurdeeg is, maar een echt Gereformeerde waarheid. En nog in denzelfden jaargang van Geref. Tijdschr. hebben we, naar aanleiding van een stukske van Ds Diermanse, tegen „Twee klippen" gewaarschuwd, met name tegen het gevaar, dat de definitie van de Kerk in art. XXVII wordt toegepast op de onzichtbare en niet op de zichtbare zijde der Kerk. Van eene aanwijzing, dat we alstoen eene onjuiste voorstelling van onze Belijdenis gegeven hebben, is ons niets gebleken. En ten slotte hebben we op nog nadrukkelijker wijze de Confessie laten spreken door de uitgave van de omgewerkte artikelenreeks uit *De Wachter* in boekvorm; eene uitgave, waaraan Prof. M. Noordtzij zijn naam heeft verbonden. En althans nu had billijk mogen verwacht worden dat er, indien men het betoog onjuist achtte, een tegenbetoog of tenminste een aanwijzing van de vermeende misvatting inzake de taal der Belijdenis zou volgen. Maar noch van het een noch van het ander is ons iets gebleken. Wel kwam aan het licht, dat er ernstige bezwaren tegen waren. Vooral de recensent in de Geref. Kerkbode voor 's-Gravenhage kwam voor den dag met een lang niet malsche critiek. Hij sprak van „verdachtmakend" en uitte de vrees „dat dit geschrift ons achteruit-

brengt en het toch al niet zeer helder inzicht in deze dingen nog meer zal vertroebelen." Dat is reeds drie jaar geleden, maar eene aanwijzing, dat we niet confessioneel, niet Schrifttuurlijk hebben geschreven, is geheel uitgebleven. En dit noemen we, op zijn zachtst gesproken, een bedenkelijk verschijnsel.

Want wie gevoelt of (sterker nog) uitspreekt, dat de nieuwe idee botst met wat op grond van de Belijdenis er tegen in gebracht wordt, verloochent zijne roeping, wanneer hij van nadere toetsing aflaat. En daarvan hebben we meer dan een droeve ervaring opgedaan. Zelfs werd er, nog wel in de „Leiddraad bij de behandeling der Geloofsbelijdenis op de Jongelingsvereeniging", op Art. XXIX afgedongen.

Intusschen verheugen we ons van harte, zooals we zeiden, dat Prof. Bouwman deze materie besprak in een artikel, dat den stoot kan geven tot een vruchtbare gedachtenwisseling. Immers onze geachte opponent erkent het bestaan eener pluriformiteit alleen in zooverre ze met de Confessie bestaanbaar is. En hiertegen ging en gaat onze aanklacht niet. Er kan dan nog wel verschil van opvatting zijn over de allesbeheerschende vraag, wat de Confessie verstaat onder de ware Kerk tegenover de valsche Kerk eenerzijds en de secten anderzijds. Maar dan staat als gemeenschappelijke overtuiging vast, dat de Confessie onze maatstaf is, en dat dus geen doopspractijk ons dwingen kan onze belijdenis aangaande de ware Kerk in te ruilen voor de onderscheiding van meer of minder zuivere Kerken.

———

Wie gevolgd heeft, wat onzerzijds gedurende de laatste jaren over dit stuk geschreven is, zal echter verstaan, dat het betoog van Prof. Bouwman ons niet bevredigd heeft. Z.Hooggel. houde ons ten goede, dat we den vinger leggen op een uitspraak in bedoeld artikel, die de Confessie geen recht laat wedervaren. Er wordt namelijk gezegd, dat ook de secten als valsche kerken worden betiteld. Eerst dachten we aan eene verschrijving, maar uit het vervolg blijkt, dat hier een onbegrijpelijk misverstand inzake Art. XXIX der Belijdenis aan het licht treedt. Aandachtige lezing van dit Artikel uit onze Belijdenis zal er aanstonds een ieder van overtuigen. Het begint met de secten en spreekt op grond van het bestaan der secten uit, dat

een ernstig naspeuren, welke de ware Kerk zij, een dringende roeping voor ons allen is: „Wij gelooven, dat men wel naarstig en met goede voorzichtigheid, uit den Woorde Gods, behoort te onderscheiden, welke de ware Kerk zij; aangezien dat alle secten, die hedendaags in de wereld zijn, zich met den naam der Kerk bedekken”. En eerst, nadat vervolgens de kenmerken der ware Kerk en der lidmaten zijn aangegeven, valt er heel aan het eind van het Artikel sprake van de valsche Kerk, welker kenmerken aldus worden voorgesteld: „Aangaande de valsche Kerk, die schrijft zich en hare ordonnantiën meer macht en autoriteit toe dan den Woorde Gods, en wil zich aan het juk van Christus niet onderwerpen; zij bedient de sacramenten niet, gelijk Christus in Zijn Woord verordend heeft, maar zij doet er af en toe, gelijk als het haar goeddunkt; zij grondt zich meer op de menschen dan op Christus; zij vervolgt degenen, die heiliglijk leven naar het Woord Gods en die haar bestraffen van hare gebreken, gierigheid en afgoderijen”. Vereenzelviging van de secten met de valsche Kerk is alzoo uitgesloten, wat ten overvloede blijkt uit den slotzin: „Deze twee Kerken zijn lichtelijk te kennen en van elkander te onderscheiden”, die een eigenaardige tegenstelling vormt met de vermaning, om toch naarstig en met goede voorzichtigheid de ware Kerk te onderscheiden van de velerlei secten, die naast haar op den naam der Kerk aanspraak maken. Volgens onze Belijdenis bestaat er dus drieërlei formatie: 1o de *valsche* kerk, die met name door de vervolging van de geloovigen als zoodanig openbaar werd; 2o de *ware* Kerk, die door reformatie, door afscheiding van degenen, die niet van de Kerk zijn, de jeugd vernieuwde; en 3o de *secten*, die zich met den naam der Kerk bedekken, maar in waarheid anders niets zijn dan groepen van belijders, die zich van de ware Kerk afscheidden, en dus niet alleen met de valsche, maar ook met de ware Kerk weigeren gemeenschap te oefenen. En naar de woorden van onze Confessie is het niet zoo moeielijk, de ware Kerk van de valsche te onderscheiden, want het verschil tusschen beide valt een ieder licht in het oog. Maar dit staat anders met de onderkenning van de Kerk naast de secten of (indien men nog van „kerken” spreken wil) de scheurkerken, die immers veel overeenkomst met de ware Kerk kun-

nen vertoonen. Gelijk een enkele dwalende belijder, die de gemeenschap met Christus' Kerk weigert, soms in belijdenis en wandel niet is te onderscheiden van de lidmaten der Gemeente, evenzoo kunnen groepen van belijders zich van de Kerk afscheuren en daarnaast als scheurkerk optreden met even zuivere belijdenis als de wettige voortzetting van de ware Kerk. Maar de Confessie ontzegt hun het recht op den naam van kerk, op grond van de zonde der scheuring, gelijk de benaming secte aanwijst.

Het zou noodelooze herhaling zijn, wanneer we dit breeder onwikkelden. We meenen daarom te kunnen volstaan met verwijzing naar de behandeling van dit stuk in „De Moeder der geloovigen", te meer omdat dit, voor zooverre wij weten, geen tegenspıaak heeft gevonden.

Wordt deze belijdenis van de eenheid der zichtbare, georganiseerde Kerk in het oog gehouden, dan zal men zich ook niet laten verleiden door het Schleiermacheriaansche dwaallicht inzake Kerk en zaligheid. Dat de zaligheid aan de zichtbare, georganiseerde Kerk gebonden is, meenen we in ons Tijdschrift niet onduidelijk te hebben aangetoond, en behoeft zeker niet weer opnieuw te worden betoogd. Het blijkt trouwens reeds klaar uit den eersten zin van Art. XXVIII: „Wij gelooven, aangezien deze heilige vergadering is eene verzameling dergenen, die zalig worden, en *dat buiten haar geene zaligheid is*, dat niemand, van wat staat of kwaliteit hij zij, zich behoort op zichzelven te houden, om op zijn eigen persoon te staan, maar dat zij allen schuldig zijn zichzelven daarbij te voegen en daarmede te vereenigen; onderhoudende de eenigheid der Kerk, *zich onderwerpende aan hare onderwijzing en tucht*". Met name de beide door ons onderstreepte zinsneden laten geen twijfel aan de bedoeling dezer uitspraak over. Buiten de Kerk is geene zaligheid — het staat er met ronde woorden, die in dit verband voor geen tweeërlei uitlegging vatbaar zijn. Immers, hier is ontegenzeggelijk sprake van de zichtbare, georganiseerde Kerk, aan wier onderwijzing en tucht de lidmaten zich hebben te onderwerpen. Het „extra ecclesiam nulla salus" is geen paapsche doling, maar een Gereformeerde waarheid. Buiten de Kerk geene zaligheid — dat is de regel, de ordinaire huishouding

Gods, (om de taal der ouden te spreken). Geen regel zonder uitzonderingen, het is waar. Niemand onder ons ontkent, dat er buiten de Kerk kinderen Gods zijn, die eeuwig het lied des Lams zullen medezingen in de triumfeerende Kerk. Maar de de uitzondering *bevestigt* den regel, zoodat niemand ook hieraan een reden ontleenen kan, om aan de gebondenheid van de verlossende genade aan het lidmaatschap der ware Kerk te tornen.

Wie uit de belijdenis, dat de Kerk is „de vergadering der ware Christ-geloovigen", afleidt dat men allen voor ware geloovigen moet houden, doet verkeerd. Maar niet minder dwaalt hij, die uit het bestaan der hypocrieten de conclusie trekt, dat de genoemde definitie niet kan zien op de zichtbare, georganiseerde Kerk. En zoo ook inzake de zaligheid, aan de kerk gebonden. Wie meent, dat er geen mensch kan zalig worden, omdat buiten de Kerk geen zaligheid is, vergeet, dat Gods genade ook in een buitengewonen weg meermalen zich liet gelden. Maar omgekeerd zou het dwaas zijn, met een beroep op de uitzonderingen den regel te verwerpen. De erkenning, dat er buiten de Kerk kinderen Gods omdolen, doet niets af aan onze Belijdenis, dat buiten de zichtbare, georganiseerde Kerk geene zaligheid is. Zoo hebben we rechtsch en links tegen afwijking op onze hoede te zijn.

Nu kan men de meening zijn toegedaan, dat de doopspractijk met de belijdenis der ware Kerk niet in overeenstemming is. Men kan het inconsequentie noemen van een Calvijn en van onze Gereformeerde vaderen hier te lande, dat zij bijvoorbeeld Rome de valsche kerk noemden en toch de doop, daar bediend, erkenden. Men kan het tegenstrijdig achten, dat aan de secten het recht op den naam kerk ontzegd wordt en toch hare toediening van het sacrament erkenning vindt. Maar dat alles doet niets af aan het feit, dat onze Belijdenis geene onderscheiding van meer of minder zuivere Kerken kent, maar wel spreekt van de ware Kerk in onderscheiding èn van de valsche Kerk èn van de secten. Of inderdaad genoemde doopspractijk met deze belijdenis in strijd is, kan nog allerminst een uitgemaakte zaak heeten, gelijk we in de vorige aflevering opmerkten. Maar mocht dit eens eene uitgemaakte zaak worden, dan zal ieder

moeten toestemmen, dat een beroep op de doopspractijk tegen de Confessie geen bewijskracht heeft, maar dat omgekeerd de erkenning van den „ketterdoop" in dat geval getoetst zou moeten worden aan de Belijdenis. Vandaar onzer aller roeping, nu het leerstuk van de Kerk aan de orde is reeds jaren lang, de taal der Belijdenis te lezen, te overwegen, te bespreken, te toetsen, niet aan de doopspractijk, maar aan het Woord onzes Gods. Het is voorgekomen, dat een beroep op de Belijdenis werd afgemaakt met de opmerking, dat we in onze dagen de Belijdenis niet zoo op den voorgrond moesten stellen, omdat we hebben te zoeken naar hetgeen ons vereenigt. Zie zulke dingen maken het alleszins begrijpelijk, dat de „Poortwachter" in *Friesch Kerkblad* indertijd sprak van een „beangstigend" verschijnsel, toen hij het had over het gemis aan een zuiver kerkelijk besef, over de verblindheid voor de ware Kerk.

G. DOEKES.

RECENSIEN.

De O.-T.ische Godsopenbaring en het Oud-Oostersche leven. Rede bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Rijks-Universiteit te Utrecht den 23sten September 1912 uitgesproken door Dr A. Noordtzij. *Utrecht*, G. J. A. Ruijs, 1912. 44 bldz.

In *De Nederlander* van 28 Sept., tweede blad, schreef de recensent van Dr. Noordtzij's rede dat er op het O. T. studie-gebied drie richtingen zijn, de Wellhauseniaansche, de „religionsgeschichtliche", en een derde, waarvoor hij geen naam weet omdat ze nooit iets positiefs op dit gebied heeft gepraesteerd, ook niet na de rede van Dr. Noordtzij, en die hij aanduidt als de „traditioneele, anti-critische opvatting". Volgens hem staat Dr. Noordtzij, evenals hijzelf, op het „religionsgeschichtliche" standpunt. „Wat de realia betreft, geeft deze rede de gewone religionsgeschichtliche opvatting weer; wat de woorden aangaat, drukt zich natuurlijk een iegelijk uit „naar zijnen aard".

Deze uitlating toont hoe moeilijk het is ook voor wetenschappelijke mannen zich in betrekking tot de groote principieele vragen op het gebied der wetenschap recht in te denken in de meeningen hunner tegenstanders. Voor ons, Gereformeerden, is uit de rede van Dr. Noordtzij volkomen duidelijk hoe hij bij alle erkenning van zekere *formeele* verwantschap tusschen de O. T. Godsopenbaring en het Oud-Oostersche leven *materieel* een besliste principieele tegenstelling tusschen beide leert. De O. T. Godsopenbaring moge gekleed zijn in een vorm die veelszins aan gelijksoortige verschijnselen in de antieke cultuurwereld herinnert, wezenlijk is zij, omdat ze *Godsopenbaring* is, in inhoud niet alleen uit die antieke cultuurwereld niet te verklaren, maar ook daarvan principieel verscheiden en verre daarboven verheven. In de erkenning van deze materieele verscheidenheid ligt het principieele verschil tusschen onze en elke andere opvatting (de Wellhauseniaansche zoo goed als de religionsgeschichtliche); de erkenning van formeele overeenkomst en verwantschap doet ons nog op religionsgeschichtlich standpunt niet overgaan.

Doch de „Religionsgeschichtler” schijnen dat niet te vatten; gelijk gemelde recensent zien zij in onze beschouwing niet meer dan een verschil in wijze van uitdrukking! [1])

Wij kunnen echter Dr. Noordtzij slechts danken voor de keurige wijze waarop hij ons standpunt heeft uiteengezet. Natuurlijk moest hij zich bepalen tot het trekken van hoofdlijnen. Eerst nadere bestudeering èn van het O. T. èn van het Oud-Oostersche leven zal kunnen uitwijzen hoe ver de formeele overeenkomst en verwantschap gaat. Er is eene richting onder de geleerden die geneigd is reeds bij den minsten schijn zulke overeenkomst en verwantschap aan te nemen. Ingaan op de feiten leert evenwel dat zelfs bij verrassende uiterlijke gelijkheid dikwijls de werkelijke overeenkomst en verwantschap zeer verre is. Hier ligt nog een breed en interessant veld van studie voor ons. Principieel heeft echter Dr. Noordtzij uitnemend in 't licht gesteld, dat de realiteit der openbaring Gods in Israel niet afhankelijk is van de vraag of en in hoeverre formeele overeenkomst en verwantschap met het leven der overige volkeren te constateeren is. Integendeel deze overeenkomst en verwantschap toont hoe schepping en herschepping, natuur en genade samenhangen. En het is juist de eere der Gereformeerde beschouwing dit te hebben erkend.

G. Ch. A.

De Moderne Richting. Eene historisch-dogmatische studie door Dr. A. M. Brouwer. *Nijmegen.* Firma H. ten Hoet.

Met belangstelling heb ik dit boek van Dr. Brouwer van het begin tot het einde gelezen.

De „Moderne” richting is voor ons kerkelijk en theologisch leven van groote beteekenis geweest. En mogen hare tegenwoordige tolken wellicht niet zoo vermaarde mannen zijn als de Vaders dezer richting, toch hebben zij op wetenschappelijk gebied eene

---

[1]) Dat ook prof. Eerdmans zich in het *Theol. Tijdschrift* 1912 bldz. 556—559 in gelijken geest uitlaat wekt geen verwondering. Hij berijdt hier zijn gewone stokpaardje van de ongereformeerdheid der hedendaagsche Gereformeerden.

eervolle reputatie. En hoe het Modernisme zich op kerkelijk gebied weer krachtig doet gelden, en gaat pogen de groote steden, waaruit zijne woordvoerders van den kansel verdreven zijn, te herwinnen, is algemeen bekend.

Zoo was eene studie als deze alleszins gerechtvaardigd.

Dit boek telt acht hoofdstukken.

I. Inleiding. Beperking en nadere omschrijving van het onderwerp (1—6).

II. De Naam. Ontstaan, beteekenis en het weinig zeggende van den naam (7—9).

III. De Oorsprong. Voorbereiding. Prof. Mr. C. W. Opzoomer en Prof. Dr. J. H. Scholten (10—41).

IV. Het Beginsel (42—55).

V. De Geschiedenis I. Prof. Dr. S. Hoekstra Bzn. en de Ethisch-Modernen (56—93).

VI. De Geschiedenis II. Conservatief Modernisme. Prof. Dr. T. Cannegieter en Prof. Dr. L. W. E. Rauwenhoff (94-116).

VII. De geschiedenis III. De Jongste Phase der moderne Richting (117—164).

VIII. Samenvatting en Slotbeschouwing (165—207).

Uit alles bespeurt men, dat de Schrijver zijn onderwerp met sympathie behandeld en dat hij zich beijverd heeft zoo nauwkeurig en zoo objectief mogelijk te zijn.

Heel wat stof is in deze bladzijden verwerkt. Men kan er de Moderne richting goed uit leeren kennen.

Over het algemeen laat deze studie zich gemakkelijk lezen. De stijl had echter soms wel beter verzorgd kunnen zijn. Ik wijs alleen op deze zinsnede . . . . „Scholten was een uitlooper de (lees: der) speculatieve rationalisten, waarvolgens de rede de bron der waarheid is” (blz. 39).

Eene breede inhoudsopgave maakt het in het geheugen vasthouden van het besprokene gemakkelijker; eveneens het naslaan.

De Schrijver zou beter gedaan hebben, wanneer hij de geschiedenis iets beknopter (al laat het zich van een Ethisch Theoloog verstaan, dat hij voor de ethische meer voelde dan voor de intellectueele Modernen) en de voorbereiding wat breeder geteekend had. Goed geschetst is, naar ik meen, vooral prof. Hoekstra. Maar mannen als Opzoomer, Scholten en Kuenen (van

wie de sympathieke hoogleeraar Ritter ons in het jaar van zijn verscheiden zoo interessante bijzonderheden in zijn „Kroniek" mededeelde) zijn niet genoeg tot hun recht gekomen. Het gevleugelde woord van Des Amorie van der Hoeven Jr. hetwelk Scholten op zijne colleges zoo gaarne aanhaalde:

„Het onuitsprekelijk woord staat in het hart geschreven en Christus gaf er klanken aan"

blijft zelfs onvermeld.

Al zou een Gereformeerd Theoloog natuurlijk soms anders geschreven hebben, zoo acht ik niettemin het laatste hoofdstuk verdienstelijk.

Niet eens ben ik het met den Schrijver, als hij het in Groen van Prinsterer en Capadose afkeurt, dat zij eene kerkelijke actie begonnen, waardoor zij het den Groningers onmogelijk wilden maken in de kerk te blijven (29 en 30). Ik geloof, dat de Evangelischen en de Modernen zonder aarzelen zullen erkennen, dat de voorstanders der Gereformeerde leer meer dan de Ethischen de doorwerking hunner opvattingen hebben gestuit.

Raak is aan het adres der Modernen deze opmerking: „Dat hiervan niets werd gevoeld en men eigen wetenschap zoo onomstootelijk wetenschappelijk vond, doet onwillekeurig glimlachen bij de verwijten, die aan supranaturalisten, rationalisten, speculatieven werden gedaan. Ach, die zoete waan der objectiviteit!" (blz. 36)

HONIG.

KARL KAUTSKUY. **De oorsprong van het Christendom,** vertaald door DR. H. GORTER. *Amsterdam.* S. L. VAN LOOY.

Wie het eenigszins vreemd mocht vinden, dat een sociaaldemocraat, wien religie hoogstens zaak van private aangelegenheid is, een boek schrijft over den oorsprong van het Christendom, zij ter verklaring terstond gewezen op deze beweringen: „wel is het christendom oorspronkelijk een beweging van niets bezittenden, evenals de sociaal-democratie, en hebben beide daarom veel met elkander gemeen" (p. 404). „Verder was de verlossing uit de ellende die het christendom verkon-

digde, aanvankelijk zeer materiëel, hier op aarde gedacht, en niet in den hemel" (p. 404, 405). Voor den schrijver is het Christendom geen godsdienst, ofschoon hij soms dit woord gebruikt, maar „neerslag van de aparte klassebelangen" (p. 359), een „proletarische communistische ondersteuningsbond", die „op zijn zegetocht veranderde in de meest geweldigde overheerschings- en uitbuitingsmachine ter wereld" (p. 330 vgl. p. 1).

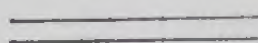
Gelijk zich uit deze gezegden reeds vermoeden laat, is dit boek voor de werkelijke kennis van den oorsprong van het Christendom waardeloos. Breed handelt de schrijver over maatschappelijke toestanden en religieuse of bijgeloovige verschijnselen in de romeinsche wereld, en over Israëls historie, zoodat hij op p. 281 meent te mogen schrijven: „Elke gedachtengang die men gewoonlijk prijzend of veroordeelend aanduidt als een eigenaardigheid van het christendom, hebben wij reeds leeren kennen als product deels der romeinsch-helleensche, deels der joodsche ontwikkeling." Maar hoe groot de nauwkeurigheid van den auteur is, blijkt uit eene phrase als deze: „Het is bekend hoe Ananias en Sapphira, die iets van hun geld aan de gemeente onthielden, daarvoor zonder meer door een goddelijke beschikking met den dood werden gestraft" (p. 286). Acht hij tot tweemaal toe Lucas' vermelding der volksstelling (hoofdstuk 2) te moeten aanhalen tot bewijs van diens onwetendheid en verkeerde voorstelling (p. 11 en 312, 313), door de jongere ontdekkingen, die des Evangelisten juistheid bepaald ook op dit punt treffend bevestigen, wordt een eigenaardig licht geworpen op des schrijvers eigen beschouwing. „Niet in zijn *persoonlijkheid*, maar in *het werk* waaraan zijn naam is verbonden moet de reden gezocht worden, waarom het met het messiasschap van Jezus niet ging als met dat van Judas, van Theudas en andere messiassen uit dien tijd" (p. 325). Trouwens „kunnen wij uit de evangeliën, uit de geschiedenis van de apostelen, en hun brieven, niets over de leer en het leven van Jezus met zekerheid vernemen" (p. 21, 341), gelijk ook moeilijk meer met zekerheid vastgesteld kan worden, in hoeverre de geschiedenis van Paulus historisch is (p. 332). Het geloof aan de opstanding van den Heere Jezus kwam niet voort uit persoonlijke indrukken, maar uit den invloed dien

zijn organisatie uitoefende (p. 327). „Maar even onbelangrijk als het voor ons historisch inzicht is, onderricht te worden omtrent de persoonlijkheid van Jezus en zijn discipelen, zoo belangrijk is het dat wij aangaande den aard der oer-christelijke gemeente iets stelligs weten" (p. 281). En dat is uit de N. T. geschriften zeer wel mogelijk (p. 281, 21). Felle klassenhaat tegenover de rijken is een der kenmerken; ja „nooit haast heeft de klassenhaat van het moderne proletariaat zulke fanatieke vormen aangenomen als bij het christendom" (p. 283, 284). Verder spreekt verachting van den arbeid uit het woord des Heeren in Luc. 12 : 22—33 (p. 299), en werkte het Christendom gezinverwoestend (p. 299 v.v.).

Dergelijke dingen debiteert een man, die nog wel verscheidene bladzijden van zijn boek vult over de lichtgeloovigheid en leugenachtigheid eertijds (p. 100—118).

Kan dit geschrift alzoo in het geheel niet dienen voor het verkrijgen van kennis aangaande den oorsprong van het Christendom, wel kunnen wij er uit leeren, hoe een sociaal-democraat over het Christendom en zijn oorsprong denkt en schrijven durft.

Zuid-Beijerland. S. GREIJDANUS.

BOEKAANKONDIGING.

H. S. S. KUYPER. BRIEVEN UIT DE BERGEN. *Zwolle*, LA RIVIÈRE en VOORHOEVE.
256 blz. f 1,90 ing.; f 2,40 geb.

Naar ik meen is er een schoolboekje dat heet: „Op uw stoel door uw land". Mejuffrouw Kuyper stelt u in staat, als tijd en geld u ontbreekt om te reizen, op uw stoel met haar de wereld door te trekken. Zij schreef interressante „Brieven uit Rusland" en leidde ons „Een halfjaar in Amerika" rond; zij liet ons, na zich in verpleegsterscostuum te hebben gestoken, van hare „Vacantie in Engeland" genieten, en verrijkt ons thans met deze „Brieven uit de Bergen", die eerst in „Timotheüs" gepubliceerd, nu in één bundel werden vereenigd. 't Zijn brieven uit Zwitserland, uit Parterkirchen (Zuid-Beieren) en uit Meran (Italië). Zoo ge het voorrecht hadt, zelf iets van deze schoone deelen onzer schoone aarde te zien, zult ge toch de schrijfster danken voor haar werk, want zij leert u reizen. Met veelzijdige kennis toegerust en een groote gave van opmerken en combineeren, weet zij u immer te boeien.

Eén vraag slechts: kan in den titel het woordeke *uit* taalkundig wel door den beugel?

Het boek is mooi uitgevoerd en met twaalf kunstplaten verlucht.

C. L.

Jonkvr. H. A. RAPPARD. GOEDE MANIEREN. Wat men doen en laten moet in het dagelijksch leven. Derde herziene en veel vermeerderde druk. *Haarlem*, Firma P. VISSER Az.
156 blz. f 1,25 ing.; f 1,75 geb.

Ofschoon religie en kerk als factoren in het dagelijksch leven voor de schrijfster niet meê tellen, bevelen we toch haar boekje zeer aan. Vooral aan predikanten, aan wie terecht de eisch wordt gesteld, dat zij in elken kring kunnen verkeeren. Al heeft Mevrouw Etiquette vele dwaasheden, er zijn toch eischen van wellevendheid, die men niet straffeloos overtreedt.

C. L.

F. W. DRIJVER. HISTORIE EN LEGENDE. Vervolg op „Mozaïek". *Groningen*. P. NOORDHOFF.
250 blz. f 1,90 ing.; f 2,50 geb.

Evenals „Mozaïek", waarvan reeds een derde druk verscheen en dat vroeger elders door mij besproken werd, is ook dit boek de moeite van het kennisnemen zeer waard. De schrijver, die zich gaarne op folkloristisch terrein beweegt, biedt daarin geen oorspronkelijke studie maar de vrucht van zijn compilatorischen arbeid. Hij gaf in beknopten vorm weêr wat hij over tal van onderwerpen, die bij de folklore ter sprake komen, in boeken en tijdschriften vond. Is de speurzin van dezen modernen predikant bewonderenswaard, zijn boek levert op nieuw het bewijs, dat ook dit onderdeel der historische wetenschap niet „voraussetzungslos" kan worden beoefend. Veel wordt door hem naar het gebied der legende verwezen, dat tegenwoordig door tal van modernen als historie wordt aanvaard.

C. L.